

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра філософії

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

на тему: **Філософія в Одесі (1865-1917 роки): основні школи та напрямки.**

Philosophy in Odesa (1865-1917): main schools and directions.

Виконала: студентка 2 курсу заочної форми навчання
спеціальність 033 Філософія
Сидоренко Неоніла Анатоліївна

Керівник д.к.ф., проф. Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
Старовойтова Ірина Іванівна

Рецензент зав. к. ф. , д. ф. н, проф. Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова
Голубович Інна Володимирівна

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№____ від _____ 2025 р.

Захищено на засіданні ЕК №____
Протокол № ____ від ____ 2025 р
Оцінка ____/____/____

Завідувач кафедри
_____ Голубович І.В.

Голова ЕК
_____ Голубович І.В.

Одеса, 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.	C.3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-історичний вимір Одеської філософської школи.	C.9
1.1. Рішельєвський ліцей -коліска метафізики.	C.15
1.2.Зародження і поширення ідеї домінування загальнолюдського над національним: історично-філософські обумовленості.	C.20
1.3. Одеська університетська традиція.	C.27
РОЗДІЛ 2. Успадковані особливості історико-філософських студій ОНУ імені І.І. Мечникова: актуальні методологічні питання.	C.33
2.1. Про системність наукового пізнання.	C.38
2.2. Загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень Миколи Яковича Грота	C.42
2.3. Дискусія про метод М.М. Ланге.	C.44
РОЗДІЛ 3. Микола Якович Грот- фундатор Одеської філософської школи.	C.47
3.1.Спроба дослідження філософського нарису М.Я. Грота “Джордано Бруно і пантеїзм”.	C.55
3.2.Шлях від позитивізму до метафізики.	C.64
3.3. Оптимізм і песимізм як світогляди. Монодуалізм.	C.77
РОЗДІЛ 4. Микола Миколайович Ланге: наукова і педагогічна спадщина.	C.84
4.1. Неокантіанство у прояві М.М. Ланге.	C.86
4.2. Лангіанська етика.	C.90
РОЗДІЛ 5. Вплив Одеської філософської школи на фундаментальну науку України.	C.93
ВИСНОВКИ.	C.101
Список використаних джерел.	C.105

ВСТУП

Одеська філософська школа є унікальним елементом цілісної мозаїки Української філософії. Водночас, вона подекуди започаткувала, а подекуди увібрала в себе складові інших філософських шкіл, зокрема Київської та Львівсько-Варшавської, що надає їй особливого мультикультурного штибу. Філософські вчення Одеси являють собою одне із найдавніших і найцікавіших явищ у житті міста, сформованих не лише завдяки тривалій традиції викладання філософії в Одеському університеті імені Іллі Ілліча Мечникова (найстаршому навчальному закладі Південної України, започаткованому ще у 1805 році, із часів “нижніх і середніх ” відділень “Комерційної гімназії”, продовженому в “Благородному інституті” для дворянських дітей, Рішельєвському ліцеї (1817 рік), що здобув славу “виховного інституту” для суспільних еліт), але і завдяки, та в більшій мірі персоналіям. Останні, в контексті історично- географічної обумовленості, стали носіями багатонаціональної еталонної сукупності культур, сформованої на ідеалах та нормах розумового життєвого устрою мислячої Європи. Лєвова доля сприяння у цьому є заслугою засновників та управителів міста, які заохочували до переїзду в Одесу найвидатніших філософів, науковців, митців того часу з усього світу. Бібліотеки герцога Рішельє, трьох поколінь Воронцових стали епіцентрами знань, куди стікались науковці у пошуках джерел, що навіть в Європі були рідкісними. Достатньо згадати, наприклад, що “Пантеїзм Джордано Бруно” в осмислені Миколи Яковича Грота з’явився саме в Одесі, адже потребував роботи науковця із першоджерелами.

Самобутній синтез академічної думки, здійснений на підґрунті магдебурзького права, особливого режиму комерційної діяльності “порто-франко”, - обумовили запит на функціонування такої системи цінностей та правил поведінки суспільства, де перші викладачі філософії, наприклад Іван Іванович Дудрович, читають не просто курс філософії, а курс моральної філософії.

Мораль, що спрямовує філософування столиці Півдня України, сягає того рівня осмислення, що народжує “організм науки”. Саме це словосполучення стало улюбленим виразом фундатора Одеської філософської школи Миколи Яковича Грота. До 150-ої річниці ОНУ ім. І.І. Мечникова, науково-викладацький колектив навчального закладу, присвятив монографію видатному професору філософії і психології. Саме ця праця лягла в основу розділів роботи, що містять “гротознавчі розвідки”.

Щоб Одеса не забувала М.Я. Грота, його діяльність у статусі професора філософії та психології продовжив послідовник Микола Миколайович Ланге, наукова спадщина якого є не менш унікальною. Чого лише варта філософська дисертація “Історія моральних ідей XIX століття. Критичні нариси філософських, соціальних і релігійних теорій моральності” (1888 р). Виділяючи чотири найбільш цінні моральні ідеї, дві з яких і протилежна одна одній французькі, одна англійська та одна німецька, -М.М. Ланге сформував своє позиттєве захоплення етичними запитаннями, розвиваючи і поглиблюючи їх проблематику. Лангіанська етика- це унікальні систематизовані знання, отримані із першоджерел метафізики. Сам М.М. Ланге є першим перекладачем праці “Про душу” Аристотеля.

Не менш значущими для одеської філософської традиції є досягнення Ланге М.М. у логіці- такій техніці мислення, яка дозволяє на психологічному рівні зрозуміти природу синтезу судження. Варто наголосити, що захист Ланге М.М. в його докторській дисертації тези про психологічні основи суб’єктно-предикатної структури судження відіграло ключову роль в перенесенні центру тяжіння одвічного спору в історії логіки про трактування структури простого судження до Одеси. Дискурс про те, що загальне знаходиться в окремих речах, і в кожній із них, і що воно (“загальне”) є продуктом розуму суб’єкта, що пізнає, припинений блискучим висновком М.М. Ланге про неприпустимість модернізації поглядів античних філософів (наприклад -Аристотеля), і

необхідність заглиблення в їх вчення про душу, розум, форми і матерії, час і простір.

Актуальність теми дослідження зумовлена специфікою та місцем знаходження наукової лабораторії -Одеси, наявністю видань вчених зі світовим ім'ям у безцінних фондах Наукової бібліотеки, які ще досі не стали предметом наукових досліджень. Актуалізуючи історичну пам'ять, і спрямовуючи вітчизняну науку до осмислення філософських процесів, що розгортались на Півдні України наприкінці ХІХ- початку ХХ століть, важливо відтворити адекватний і цілісний образ, для виваженого вкорінення причорноморської регіональної традиції філософування в Український та Європейський простір, унеможливлення спекуляцій, побудованих на числених прогалинах у вивченні вітчизняної Української філософії.

Метою цього дослідження є здійснення деколонізації сприйняття Одеської філософської школи через її критичний аналіз.

Неприйнятна риторика можновладців про “оптимізацію освіти” створює реальні ризики скорочення гуманітарного блоку. Історія вже знає періоди заборони філософії як науки, що закінчились глобальним потрясінням для людської цивілізації. Допускати цього не можна, особливо в умовах протистояння України філософії “руського міра”. У світлі процесів деколонізації, важливо не позбавити Одесу традиції її властивого філософування. Ми повинні дати світу таку якість університетської освіти і науки, де кожен доробок науковця, на кожному витку історичної спіралі, у кожному регіональному кліматі, детально оглянутий, проаналізований, збережений і примножений. Особливого захисту потребує наукова філософська спадщина, де баталії знищення академічної літератури мають бути невідкладно припинені і замінені більш виваженими і раціональними процесами здійснення якісних перекладів.

Завданням магістерської роботи є інтегрувати наукові здобутки провідних діячів Одеської філософської школи до вітчизняного Українського філософського контексту, відокремлюючи їх від російських імперських наживів, що привласнюють цю спадщину.

Поставлена мета обумовлює необхідність розв'язання у дипломній роботі таких завдань:

- максимально реалізувати намір визначити поняття Одеської філософії;
- простежити віхи становлення філософії в Одесі;
- з'ясувати особливості функціонування Одеської філософської школи у період із 1865 по 1917 роки;
- виявити місце філософських студій у одеських періодах наукової діяльності М.Я. Грота та М.М. Ланге ;
- визначити статус філософського знання в системі університетської освіти в Одесі другої половини ХІХ початку ХХ століття;
- проаналізувати здобутки університетських філософів періоду 1865-1917 років у галузі психології та логіки;
- здійснити спробу окреслити основні напрямки конкретних філософських досліджень у межах Одеської університетської філософії зазначеної доби.

Об'єктом дослідження є Одеська університетська філософія 1865-1917 років.

Предмет дослідження складає історико-філософська спадщина філософів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій дипломного дослідження становить комплекс емпіричних, загальнологічних, евристичних та спеціальних методик, реалізованих на засадах біографістики, антропології, культурології, історизму, психології, логіки, права, діалогічності, толерантності, з урахуванням філософського рівня методології. Оскільки М.Я. Грот був першим, хто звернув увагу на необхідність розвитку “мистецтва пізнання”, або методології пізнання, узагальнення конкретно-наукової методології на основі

Одеської філософської системи є особливо відповідальним, адже вимагає методологічної якості.

Практичне значення роботи полягає у: фактичній реалізації наміру визначити поняття Одеської філософії; виявленні специфіки та основних етапів становлення університетської філософії в Південно-регіональній субкультурі; з'ясуванні особливостей розвитку університетської філософії Одеси у період із 1865 по 1917 роки; здійсненні цілісного і систематичного аналізу функціонування філософських знань в Одеській університетській традиції; виокремленні науково-значущих результатів філософських студій М.Я. Грота та М.М. Ланге, що сприяли конституюванню вітчизняної філософської науки як самостійної дисципліни, і відстояли її.

Наукова новизна результатів конкретизується:

- визначенням Одеської філософії як типу філософування, інституалізованого в системі правонаступництва освіти і науки півдня України, та інтегрованого в неї із Європейської системи, що виявляє себе теоретичною унікальною діяльністю у спеціалізованих галузях філософського знання, реалізованих на практиці викладання в ОНУ ім. І.І. Мечникова;

- виявленням людинотворчої функції, що виконується в Одеській університетській філософії, за формулою- “людина- творець, людина творить”;

- з'ясуванням чинників хибі та міфів про “російський імперіалізм” в Одеській філософській традиції;

- виявленням значної ролі Одеської філософії у пробудженні південно-українського космополітичного патріотизму, зважаючи на її характер, людинолюбство та особливості осмислення свободи волі;

- увиразненням видатної ролі М.Я. Грота та М.М. Ланге у виявленні та становленні південно- української самосвідомості, з'ясуванням пріоритетного місця філософських студій у їх науковій діяльності ;

- доведенням відкритості традиції феноменального змісту у використаному понятті Одеська філософська школа, яке не применшує здобутків Одеської університетської філософії;

- виявленням, що розвитку філософських студій М.Я. Грота та М.М. Ланге в Одесі сприяли статус обов'язкової і фундаментальної дисципліни - філософії, зі своєю традицією, осмислення якої містить значний потенціал для розвитку сучасної Української філософської науки, та метафілософії.

Апробації та публікації. Основні результати дипломного дослідження оприлюднювались у доповідях магістрантки на XIII Уйомовських читаннях 2025 року у статті “Етюди оптимізму” І.І. Мечникова в одеському пейзажі” (до 175 річниці від дня народження вченого), та V Верніковських читаннях (2025 року) у статті “Народження усвідомленої України: опера Олександра Родіна “Катерина”. Загалом у двох статтях, загальним обсягом 5 друкованих аркушів.

Структура роботи обумовлена метою і завданнями дослідження, логікою розкриття теми. Дипломну роботу складають вступ, п'ять розділів (12 підрозділів) , висновки та список використаних джерел. Обсяг основного змісту роботи становить 104 сторінки, список використаних джерел (51 одиниця) вміщена на 6-ти сторінках.

РОЗДІЛ 1. Теоретичний вимір Одеської філософської школи.

Епохальний злам. Між другим і третім тисячоліттям, XX і XXI століттям драматичний процес становлення Української державності, учасниками якого ми

сьогодні є, зобов'язує стати на новий щабель самоусвідомлення людини в суспільстві, зокрема Українця в Одесі. Міленіали. Покоління Y. Люди, народжені приблизно з початку 1980-х до середини 1990-х (часто 1981–1996 рр.), які зросли в епоху технологічного буму, інтернету та глобалізації, відзначаються освіченістю, любов'ю до саморозвитку, цінуванням балансу між роботою та життям, активним використанням соцмереж та технічних інновацій, а також прагненням до вражень, а не речей, що робить їх ключовою частиною сучасної робочої сили та споживачів. Так усі прийдешні покоління називають і продовжуватимуть називати генерацію людей, до якої належить автор представленої дипломної роботи. Так нас назвала цивілізація. Таке визначення нам дає штучний інтелект у XXI столітті.

Народження на межі десятиліть 80-их невпинно наближало до самоосмислення на межі епох. А в синтезі із глобально-історичними, політичними, суспільними процесами, де початок виходить із власного “Я”, проникає у зовнішній простір сім'ї, школи, університету, наповнює місто, де живеш, життєві мандри неодмінно приведуть до першоджерел. В Одесі це - Одеська філософська школа.

Що означає бути Українцем сьогодні? І чому у своїй системі цінностей ми свідомо обрали між Україною і Росією саме запропонований Україною вектор саморозвитку і вдосконалення? Щоб дати собі відповідь на ці непрості запитання, варто заглибитись у теоретичний фундамент такого явища, як Одеська філософія, відрізняючи цей вираз від виразу філософії в Одесі.

Автор обстоює думку, що саме столиця Півдня зараз найбільше страждає від гіперболізації загроз національній безпеці України, закладених в основу тверджень про “російський імперіалізм”, у тому числі і в науці. Час штучного інтелекту та стрімкого розвитку нанотехнологій породжує схоластичні та відірвані від життя міфи про еклектизм і компілятивність Одеської наукової традиції із російською. Однак методики руйнування і таврування, не повинні

мати продовження і успадковуватись. Одеська філософська школа повинна вийти за межі існуючої парадигми складової російської науки, і стати визнаною невід'ємною частиною Українсько-Європейського ландшафту. Водночас, мусить відбутись критична ревізія філософії, сформованої в колоніальному контексті.

Уникаючи реферативно-компілятивних публікацій, тиражування помилок і неточностей, нав'язаних часом, відзначаючи певну однобічність виявлених підходів до вивчення філософських процесів, що розгортались в Одесі із 1865 по 1917 роки, обґрунтовуючи необхідність і наукову значущість аналізу наукових доробків філософів М.Я. Грота та М.М. Ланге, автор зосереджує свою увагу на першоджерелах - їх найвідоміших працях, із яких теоретичні речі викристалізуються особливо чітко. Водночас, для унеможливлення аматорських помилок, не уникає порівняння власних висновків із тими, які здійснені спеціалістами з філософії, такими як І.В. Голубович, І.І. Старовойтова, С.П. Шевцов, Л.М. Сумарокова, А.І. Уйомов, К.В. Райхерт.

Перш ніж зануритись в теоретичний вимір Одеської філософської школи, варто наголосити на незвичному вжитку слова “школа” в даному контексті.

Сергій Осипенко у своїй статті “Школа” як предмет історико-філософської рефлексії” [28, ст.35] зауважує, що “поняття школи є традиційним і, в певному розумінні, загальноприйнятим елементом історико-філософського дискурсу, однак воно стає проблематичним, щойно його намагаються перетворити на інструмент історико-філософського дослідження чи рефлексії. Зазвичай у дискусіях щодо того, чи є якийсь історико-філософський феномен школою, апелюють до певного визначення цього поняття, яке часто вважають так само традиційним та загальноприйнятим, як і його функціонування в історико-філософському дискурсі. Наприклад, Олег Хома (філософування кого відкрила для автора роботи кандидат філософських наук ОНУ імені І.І. Мечникова - Ірина Іванівна Старовойтова), виокремивши пункти викликані книгою Віталія

Табачковського «У пошуках невтраченого часу» (2002) дискусії щодо «світоглядно-антропологічної школи», підсумовує: «Чи не всі ці зауваження ґрунтуються на переконаності (підкріпленій найчастіше тільки власними уявленнями), що термін “філософська школа” — цілком визначений, тому легко зафіксувати й безперечні випадки розмивання його чіткості» [43: с. 18]. Там, де філософію розглядають суто як теорію, поняття школи використовують для позначення окремого філософського напрямку чи підходу.

Варто також відійти від ототожнення школи від групи філософів, адже урівнювати групу філософів із напрямком-школою, чи ділячи всіх філософів за напрямками-школами, можна ігнорувати реальні історичні обставини філософування окремих філософів і навіть деталі вчення, які вочевидь розділяли їх у межах одного напрямку чи підходу.

Водночас, групування філософів навколо певної філософської системи і формування її якраз обумовлює виявлення критеріїв, за якими відбувається об'єднання. Про дискусію щодо цього у історико-філософській науці між Віленом Горським (1931-2007) та Захаром Каменським (1915-1999) йдеться у згаданій статті Сергія Осипенка “Школа” як предмет історико-філософської рефлексії”. “Обидва відштовхувалися від розуміння школи як групи філософів, об'єднаних спільними поглядами, маючи на увазі під такими дещо різні речі. Зокрема Горський критикує Каменського за визначення школи як «певної сукупності діячів філософії, об'єднаних спільністю філософських ідей, перш за все спільністю головних філософських принципів», оскільки, на його думку, таке визначення не дає змоги «зрозуміти множинність шкіл, що існують навіть у рамках одного й того ж філософського табору».

Сам він, наголошуючи, що філософська школа є «об'єднанням філософів на ґрунті не лише одного філософського табору, а й певної системи філософських поглядів всередині самого табору», доходить, зрештою, висновку,

що «філософська школа постає передусім як сукупність людей, об'єднаних відданістю конкретній філософській системі».

Прийняття такого визначення за відправну точку передбачає відповідну дослідницьку програму: спочатку потрібно знайти критерій, за допомоги якого окреслюють цю «сукупність» філософів, а потім — на ґрунті вивчення поглядів кожного з них синтезувати «конкретну філософську систему», яка їх об'єднує. Проблематичність реалізації такої програми є очевидною, оскільки «конкретна філософська система», до якої потрібно дійти наприкінці дослідження, і є тим критерієм, який потрібен на його початку. Вихід із цього замкненого кола вочевидь пропонує критиковане В.Горським визначення З.Каменського, який бачить потрібний критерій у згаданому поділі на «табори», а школою вважає конкретну історичну локалізацію «табору» у межах «елементарного періоду історії філософії окремого народу».

Від самого початку Вілен Горський виокремлює два типи відносин, специфічних для філософських шкіл: «вчитель—учень» та «основоположник—продовжувач». Ці відносини є соціальні, тому не можуть в повній мірі розкрити суті школи як предмету історико-філософської рефлексії. Ідея школи як зв'язку певної теорії, напрямку чи дослідницької настанови з певною спільнотою навчання та дослідження закладена в основу розуміння автором поняття філософської школи, де остання є способом життя.

Грецьке слово *skholè* містить ідею відстороненості від світу, свободи чи звільнення від безпосередніх життєвих справ, від продуктивної (в матеріальному сенсі) праці і присвяти себе споглядальному способу життя, *theoria*. Для перипатетиків теоретичний спосіб життя означав «пізнання, що має метою знання заради знання, а не заради зовнішньої йому мети; а з іншого — спосіб життя, що полягає у присвяті свого життя такому методів пізнання».

Мірою того, як науку перестають розглядати тільки як відсторонений погляд на світ і починають розуміти як соціальний та культурний феномен,

згадане питання стає дедалі важливішим предметом соціології науки. Ця теза повною мірою стосується і філософії, хоча, говорячи про наукові школи у філософії та визнаючи тим самим чинність підходу соціології науки для вивчення модерної філософії, не стоїть завдання нівелювати відмінності між філософією та іншими, передусім природничими науками: просто не варто повторювати згаданої вище помилки — вважати, що філософія завжди і скрізь була й має бути тим, чим ми її вважаємо в межах нашого власного розуміння.

Сконцентровуючи увагу на філософії Одеси періоду 1865 по 1917 роки, не можливо не зазначити про непересічність мислителів, що створили величезну філософську і наукову спадщину, започаткований ними дуже своєрідний стиль мислення і викладання, в основі якого лежить людяність.

Людяність в Одеській філософській традиції виростає на підґрунті норм розумного життєустрою, міжнаціональної, міжкультурної, міжрелігійної толерантності, і слугує своєрідним магнітом для притягування людських філософів, які не уклали угоду з сумлінням, “не прийшлись до двору”, і обрали шлях власних філософських мандрівок. Достатньо згадати блискучу метафору про М.Я. Грота, названого “філософським скитальцем” у монографічному викладі про Одеський період філософа професоркою І.В. Голубович [31, с.74]. У цьому напрямку варто звернути також увагу на фрагмент роботи Л.М. Сумарокової у її праці “Філософія в Одесі” [15, с.23].

Делікатно торкаючись найгостріших філософських дискусій, філософи Одеси що у минулому, що зараз,- не позбавлені рішучості і інтелектуальних поворотів. Однак такі зміни відбуваються у науковців не одразу, а за впливом певного часу проживання в місті, і пізнання його характеру. Часовий критерій становлення важливий не лише для особистостей, але і для школи, яку вони уособлюють.

Отже, теоретичний вимір Одеської філософської школи варто розпочати в огляді початків розуміння одеської філософії як соціального і культурного явища, осмислення її не поодиноким, а цілими групами людей.

1.1. Рішельєвський ліцей -колыска метафізики.

Розумове життя Одеси в золотий період її існування здійснило величезний успіх. У перші ж роки управління Рішельє були відкриті “нижні і середні” відділення Комерційної гімназії, заснований “Благородний інститут” для дворянських дітей, що готував їх для військової служби, з особливим відділом для людей жіночої статі. Рішельє, розуміючи процеси одесоцентризму, порушив клопотання про будівництво театру, справедливо вважаючи театр центром просвіти “приїжджаючих для торгівлі та інших потреб людей” і передрікаючи тим самим успішність Одеського театру опери та балету. У 1806 році начальником Одеського митного кругу був обраний Іван Гларамберг, який, сумісно із ад'ютантом Рішельє Стемковським здійснив великі послуги краю працями з археології та історії сучасної Одещини, чим фактично започаткував створення Одеського музею Спілки історії і давнини.

За свідченням Рошешуара, в Одесі часів Рішельє була прекрасна бібліотека, яка дала молодому графу повну можливість у вільні хвилини вивчати французьку, англійську, італійську, німецьку літературу.

Але найбільшу роль в розумово-інтелектуальній діяльності міста мало відкриття в 1817 році Рішельєвського ліцею, реформованого із гімназії і “Благородного інституту” по плану відомого педагога абата Миколая. Цей план був схвалений герцогом, який знаходився за кордоном, і клопотав про затвердження статуту ліцею дистанційно.

Важливо зазначити, що вже в ті часи в рушійною силою, що обумовлювала мотивацію творців Рішельєвського ліцею, була моральність. Виховання “благородного юнацтва” забезпечувалось допуском до процесу викладання виключно викладачів із не лише бездоганними знаннями, репутацією, але і власними морально-етичними якостями. Саме це спонукало аристократію, як місцеву, так і європейську, довірити навчальному закладу своїх дітей, і на навчання до Одеси розпочали посилати не тільки із навколишніх міст, але із-за кордону. Достатньо зазначити, що в Парижі у 1817 році вийшла ціла книга

“Відкриття Рішельєвського ліцею в Одесі”, із наявним у ній посиланням на указ від 2 травня 1817 року, яка наробила великого галасу стосовно відкриття в Одесі ліцею. Інформаційна ідея спрацювала, і до закладу почала вступати велика кількість охочих. Згодом, зусилля щодо популяризації моди на науку дали свої плоди.

Матері вихованців, які, традиційно, більше займались дітьми, одразу помічали покращення їх мовлення, відзначали появу зацікавленості європейською літературою, прояв “диктатури просвітництва”, да “примісь французької аристократичної крові, що породила місцевий лібералізм” [19, с.86].

Вже в 1804 році в плані Комерційної гімназії було передбачено викладання логіки, психології, моральності та філософської граматики. Перший філософ, що там працював, -Іван Іванович Дудрович, -вів курси логіки і моральної філософії. Його учень і випускник філософського відділу 1833 року Костянтин Петрович Зеленецький, із 1837 року відомий як автор ряду філософських праць “Про загальний закон життя духу людського”, “Про основи знань, його межі і значення”, “Про місце, що займає логіка в системі філософії”, “Про логіку як систематичне ціле і як про науку, що пояснює факти мислення і знання”.

К.П. Зеленецький вже намагається здійснити синтез учень Іммануїла Канта і Фрідріха Вільгельма Шеллінга, обґрунтовуючи висноки про те, що закони буття і закони пізнання є рівною мірою законами розуму. Духовність і розумність для нього -тотожні поняття. А віра в силу людського розуму, і його причетність до більш високорозумного початку-це лейтмотив світогляду К.П. Зеленецького. Це не заважало йому критикувати раціоналізм за абсолютизацію розуму, а емпіризм -за абсолютизацію чуттєвого пізнання. На його думку, і почуття і розум - це різні прояви єдиного початку, а тому вони діють в пізнанні лише в нерозривному зв’язку один із одним.

Важливо наголосити і на внеску в розвиток філософської думки професора фізико-математичних наук ліцею -Миколи Дмитровича Курляндцева. Саме він

переклав і видав ряд робіт Фрідріха Вільгельма Шеллінґа, однією із яких є “Вступ у уможлядну фізику”.

До філософської спадщини Фрідріха Вільгельма Шеллінґа був також близьким Міхневич Йосип Григорович- магістр Київської духовної академії, а згодом і професор філософії Рішільєвського ліцею. Окрім Фрідріха Вільгельма Шеллінґа, Міхневич Й. Г. не приховував своїх вподобань і відносно Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. При цьому визнавав роль божественного явлення як джерела пізнання. Завдання філософії він бачить у тому, щоб обійняти усю цілісність предметів, дійти до останнього підґрунтя усього суцього і розкрити глибину нашого духу, де самим Творцем положена основа нашим думкам, бажанням і діям. Власне і філософія для професора Й.Г.Міхневича -це повернення свідомості в саму себе, науку про свідомість. Свідомість же виявляється в устремлінні від людини до світу, в устремлінні від світу до людини, і від того та іншого- до Бога. Тому в якості частин філософії у нього виступають психологія (наука про душу), логіка (наука про мислення), і метафізика (наука про пізнання зверхдосвідної, ідеальної сторони речей), яка, в свою чергу, поділяється на теологію, космологію та антропологію.

Серед робіт професора Й.Г.Міхневича варто відмітити також “Про успіхи грецьких філософів”, “Завдання філософії”, підручники логіки, “Досвід простого викладу філософії Шеллінґа, розглянутий у зв'язку із системами інших німецьких філософів” . Загальною рисою його філософських робіт є їх значний містицизм.

Досить своєрідний стиль викладання був властивий і іншому відомому професору ліцею, який згодом очолить Новоросійський університет,- Роберту Васильовичу Орбінському. Будучи з самого початку викладачем класичної філології, він читав також лекції по географії, економіці, педагогіці, прекрасно знав декілька мов. Р.В. Орбінський був одним із найповажніших, яскравих постатей Одеси, володів широким світоглядом, типово просвітницькими

поглядами і немало сприяв поглибленню філософської освіти в Одесі. Він читав університетські курси по історії грецької філософії, по історії нової філософії від Рене Декарта і Френсіса Бекона, згодом курс сучасної філософії (О.Конт, Шопенгауер, Гартман), річний курс сучасної філософії, курс по християнській філософії. Важливо відзначити не лише те, що він читав, але і як він це робив. Є багато свідчення про те, що його лекції були во-істину блискучими, і запам'ятовувались багаточисельним слухачам на усе життя. Надважкі запитання Канта він робив близькими і зрозумілими для студентів, збуджував в них віру в безмежні можливості людського розуму. Р.В.Орбінський був строгим екзаменатором. Вивчивши історію філософії по книзі Куно Фішера, можна було розраховувати на посередню оцінку. Більш висока оцінка очікувала того, хто читав першоджерела в оригіналі. Прогресивні погляди Р.В. Орбінського проявлялись не лише у змісті лекцій, але і тих людських стосунках, які формувалися завдяки йому. Це відстежується в період його директорства в Одеському комерційному училищі. По спогадах його учнів, там “все дихало повітрям свободи”, а повага до особистості і викладача, було не тільки теоретичним принципом, але і його практичною реалізацією. Нажаль, із філософських праць Р.В. Орбінського відома лише одна- “Англійські деїзти 17 і 18 століть”. Його внесок в розвиток філософської освіти в Одесі Л.М. Сумарокова визначила практичним. Він був одним із світських професорів, викладаючим філософію після десятилітньої перерви, пов'язаного із “височайшою” заборонаю. Протягом десяти років в Рішельєвському ліцеї логіку і психологію викладав професор богослов'я М.К. Павловський. Із 1860 року в духовному житті міста приймає участь і С-Л. Швабахер- равін, професор філософії, проповідник ідеї домінування загальнолюдського над національним, ідеї космополітизму.

Висновок 1. Отже, Рішельєвський ліцей, із самого першого дня створення, стає колискою метафізики в Одесі, у якій, під педантичним і пильним доглядом батьків викладачів, зростає дивовижне немовля- Одеська філософія. При цьому, згодом світ отримав докази того, що Причорноморське немовля -геніальне, адже, не дивлячись на свій вік вже здатне генерувати мислення, що нічим не поступається дорослому європейському.

1.2. Зародження і поширення ідеї домінування загальнолюдського над національним: історично-філософські обумовленості.

Ідея домінування загальнолюдського над національним, що потребує згадування про себе в Одеській філософії, має достатньо давнє походження і сягає глибин Стародавньої Греції. Конкретніше- стоїцизму. Стоїк -це той, хто стоїть, хоч би падало все довкола, “стоїк” -це той, хто виконує свій обов'язок до кінця, хоча б і не було того, хто згодом спитав би про це з нього. Історичний парадокс тут полягає у тому, що стоїцизм завжди поєднується з епохою індивідуалізму, і діалектично пов'язаного з ним космополітизму. Найбільше поширення ідея домінантності людського отримала у Франції XVIII століття, де цей відрізок часу вважається космополітичним.

Сама Одеса, як місто, може вважатись продуктом ідеї домінування загальнолюдського над національним, що здобула назву космополітизм. Адже неаполітанець де-Рібас, видатні французькі емігранти Рішельє і Ланжерон зі своїми найближчими помічниками- Рошенуаром, Кобле, Костельно, -по-праву можуть вважатись “безрідними космополітами”, чи “людьми світу”. Саме ці постаті принесли в Одесу, і назавжди заклали у її підвалини самоусвідомлення фундаторів як філософів, що в традиції стоїків, осмислюють себе “повсюди вдома”. Космополіти визначають себе як громадяни світу, люди, що ніде не відчують себе іноземцями. Однак це зовсім не означає відкритість до світу.

Місто народжується як центр тяжіння і культурна модель для представників різних національностей, які демонструють свої досягнення і таланти, і реалізують їх абсолютно новій економічній формі- порто-франко.

Історія науки в Одесі тісно пов'язана із історією торгівлі, що вимагала вибудовувати партнерські і рівноправні стосунки із представниками фінансово-економічної сфери інших країн, культур та релігій, із урахуванням їх звичаїв, дипломатії та права. Ця обумовленість спонукала до широкого мислення

філософів, логіків, психологів, які шукали високі сенси, і являли собою частину Одеської громади.

Коли ми говоримо про філософію в Одесі, ми не можемо не охоплювати теорію космополітизму, що поширювалась тут, і мала достатньо серйозний вплив на формування регіональної науки та культури. Праці двох видатних мислителів, покладених в основу написання цієї роботи, а саме-Миколи Яковича Грота та Миколи Миколайовича Ланге усі просякнуті дослідженнями наукових надбань провідних мислителів Європи, що розширило кордони регіонального пізнання до меж світового. Філософи, що шукали натхнення в розумових мандрах, самі ставали мандрівниками, і дотепер манять нас іти цими ж шляхами. Одеська наука формується відкритою до творів не лише художньої, але і наукової літератури, надихається найкращими цивілізаційними здобутками розмірковувань. І саме місто поступово стає епіцентром космополітизму.

Цим процесам сприяв також розвиток франкомасонства, що спонукало ставитись до іноземців як до братів, і задатись кінцевою метою створення всесвітньої республіки, заснованої на рівності і братстві. Вогнищем космополітизму ставали салони, що визначали модус побутування як малої моделі Версальського палацу, керованого жінкою, навколо якої збирався сомн яскравих і талановитих чоловіків. Ці салони були місцем зустрічі обдарованих аристократів, іноземців, що стікалися в Одесу зі всієї Європи. І з 1865 року вони відкрили свої двері настій для вчених, художників, заявивши про їх статус також космополітів.

Створення Енциклопедії і поява групи “Філософ” в середині XVIII століття, що визначали інтелектуальне життя Франції аж до революції, сприяли поширенню філософії Просвітництва, яка прийшла на заміну легкої поезії, що царювала в салонах XVII століття. Це не могло не відбитись відлунням на Одесі, що стала однією із точок зупинки європейської аристократії в межах популярних у ті часи турів “Grand Tour”, під час подорожей європейської аристократії для

розширення горизонтів молодих людей, що “виліковувались від вузького націоналізму”.

Як стверджував П. Бейль: “...мудрець повинен бути космополітом, і його батьківщина там, де царить здоровий глузд і розум, а його одноплемінники ті, хто постійно перебуває у пошуках істини”.

Через панування ідеї космополітизму в Європі XVIII до Французької революції, і Одеса успадковує ідеї просвітництва із основною тезою про те, що чим біль освіченішими є народи, тим більш відкритими вони є до Іншого. Але відкриття цього Іншого утаємничувало стосовно цього велику небезпеку. Цим Іншим стають інші люди, не європейці, які європейцям протиставляються. Саме тому, що цей “Інший”, будь то дикун із Америки, чи китаєць із Далекого Сходу, не такий, як європеець, він може бути або “Хорошим”, або “Поганим”. Але антинонімічним дикуном. Так формуються два лики космополітизму: цікавість до іншого як прояв цікавості, і визнання Іншого, але по європейській моделі. І друга модель, що заперечує “респектабельні” традиції, наголошуюча на відносність існуючих критеріїв європейського етноцентризму, у порівнянні, наприклад, із Азіатським.

Саме відкриття Іншого, благородна інтенція космополітизму, що пробуджує цікавість до інакшості, породжує і іншу сторону медалі, патріотизм, що переростає в націоналізм і несприйняття чужого.

Підійшовши впритул до цієї делікатної для автора теми, виображується проблема існування Одеської аристократії без Українських імен, де традиція Версальського двору, поширена в країнах Європи, наштовхнулася на негативну реакцію в сучасності. І зв'язати цей перерваний ланцюг, відстежуючи в ньому кільця - елементи, на кожному етапі їх існування, вкрай важливо для єдиного цілісного уявлення про те, ким ми є. Ким є кожен із нас сучасний як предмет дослідження і самоусвідомлення, і кожен в нас геномний елемент, успадкований із минулого.

Позачасовим і позапросторовим кодом для зв'язку можуть стати безсмертні генії, яких ми не даруємо будь-кому, яких ми не цураємося, а визнаємо своїми, недоторканими і величними авторитетами.

Постать Миколи Яковича Грота, який прожив не довге, нажаль, життя (усього 48 років), сама по собі від части є космополітичною. Розрізняючи три етапи його життєвого шляху, а саме: формування особистості, становлення науковця та максимальної реалізації, одеські науковці наголошують на його етнічно німецькому корінні. Адже народився мислитель 18 квітня 1852 року у родині відомого філолога Якова Карловича Грота. Під час семилітньої війни, лютеранський священик Іоахім Христіан Грот переїхав до Санкт-Петербургу і започаткував культурне гніздо, із якого беруть свої успіхи всі подальші Гроти. Однак не лише походженням М.Я. Грот завдячує космополітизму, як і космополітизм йому, але і широкою стенограмою навчання- від приватної гімназії Відемана (1862-1868 роки) до історико-філософського факультету Санкт-Петербурзького університету.

Однак найбільш яскравими здаються 3 роки науково-викладацької діяльності в Новоросійському університеті, де саме М.Я. Гроту судилось стати фактично фундатором Університетської традиції в Одесі, організатором науки. На користь М.Я.Грота як космополіта слугує обраний щодо нього своєрідний інтелектуально-біографічний шифр -"філософський скиталець", що шукає в світі ідей притулку для своєї питливої думки. У цьому заключається маленька трагедія його життя і, разом з тим, маленька його загадка. Однак не лише в біографічному, але і в ідейно-філософському сенсі М.Я. Грот не блукає, а подорожує по просторах філософії, в атмосфері платонівського "сінпосіона". Мислитель не боїться освоювати простори, які до нього освоювали інші видатні філософи, і робить локусом філософування привілля публічних лекцій, газет, зали громадських зібрань. І в Одесі ця риса його філософського способу життя проявляється повною мірою.

І.В. Голубович акцентує увагу на власному зізнанні Грота, де він підсумовує, в тому числі, і Одеський період життя: "Нікуди і ніколи я не звертав, а йшов прямо і неухильно вперед, але і як сфера думки схожа на сферу Землі, то і не дивно, що я, як мандрівник навколо світу, став нині відносно вихідної точки "антиподом" своїм". Спираючись на таку самооцінку мислителя, ключовим смислообразом його життєтворчості та філософського розвитку І.В.Голубович пропонує образ мандрівника - *Homo viator*.

Згадуючи про його унікальний талант комунікабельності і чуйності, представники Одеської наукової школи тим самим зводять М.Я. Грота в ранг найбільш людяного вченого в історії Південно-української традиції, адже він не просто досліджував світову душу, а й сам став її невід'ємним елементом.

Не менш послідовним в питаннях космополітизму є Микола Миколайович Ланге, який увійшов в історію Одеси як фундатор перших Вищих жіночих курсів, що відкрились 21 вересня 1903 року в Одесі. На цих курсах існувало три відділення, де вивчалась німецька і французька мови, і саме завдяки Миколі Миколайовичу жінка уперше здобуває право на вищу освіту, а не просто є власницею салону для філософування чоловіків. Зацікавленість багатомовністю, і до того ж відхід від традицій патріархального устрою науки і є тими рисами науково-практичної діяльності М.М. Ланге, що викриває в його особі новатора-космополіта.

Із метою всебічності розвитку студентів, і власного саморозвитку, М.М. Ланге всіляко сприяє науковим подорожам слухачок Вищих жіночих курсів до Європи. Так, в матеріалах конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження професора М.М. Ланге, у 1958 році наявний спогад про практикування поїздок курсисток за кордон, а згодом і публікація робіт, написаних там, і по поверненню до міста в Одеській періодиці.

Однак не лише методикою викладання Микола Миколайович викриває ідейний напрямок космополітичного філософування. Його наукові доробки, як

наприклад, “Звіт про твір “Теорія пізнання Декарта” вказує такий напрямок мандрувань, де дороговказом слугують думки “великої людини”. Передуючі Декарту схоластику, філософію Ренесансу, і наукові погляди Леонардо-да-Вінчі, Кіплера, Галілея автор вказує як підґрунтя раціоналізму Декарта, що поставили для нього головним завданням загальну реформу науки на основі наукового методу. Узагалі, здійснюючи науковий огляд робіт Декарта, та інших філософів, М.М. Ланге виражає домінуючі почуття суспільства, в якому проживає. Основним із них є почуття розумної, осмисленої критики. Тим самим він започатковує диференціацію в методології між синтетичним і аналітичним методом, що згодом, вже в сучасності, буде продовжена в роботі С.Г. Секунданта “Критика та метод. Ідея критичного методу в німецькій філософії XVII-XIII століть”, при дослідженні неокантіанства та неогегеліанства.

Обрані М.М. Ланге шлях і манера, після людинолюбного та комунікабельного М.Я. Грота справляють враження холодного душу, де правда, не завжди гнучка і приваблива, оздоровлює розум, приближаючи його до вільного вибору рішень.

У 1914 році М.М. Ланге створює Одеське філософське товариство, виникненням якого місто завдячує популярності до філософії, збудженої ще М.Я. Гротом. Діяльність товариства була зосереджена на організації публічних лекцій з філософії, переважно історико-філософської тематики. Статути наукового товариства і студентського філософського гуртка, які зберігаються в архіві Одеського національного університету, свідчать про досить високий теоретичний рівень цих організацій.

Висновок 2. Підсумовуючи, варто зазначити, що Одеська філософська школа в особі М.Я. Грота та М.М. Ланге достатньо системно і глибоко занурювалась в дослідження стану між людьми, більш вільного, а ніж той, що називається сполукою крові, території, мови, історії, характерів. Тим самим

сприяла створенню такого культурного трансферту, де сталі стійкі структури постійно реконструюються, змінюють культурний простір, омолоджують його.

Оскільки сучасне суспільство увійшло в процес формування єдиної планетарної цивілізації, у якій окремі країни можуть втратити статус автономних самодостатніх одиниць, Одеська манера філософування є вкрай актуальною. На думку німецького соціолога й філософа У. Бека, формування в сучасності «відкритого суспільства» є безсумнівним фактом, який не потребує доказів. Цей факт і обумовлює актуальність дослідження Одеської університетської традиції як колиски космополітизму в Україні.

1.3. Одеська університетська традиція.

Перш ніж вирізнити Одеську університетську традицію, варто розкрити зміст двох базових категорій: “університет”, та “традиція”. Основними ознаками

університету, які протягом століть залишаються базовими для академічної університетської освіти, є світський характер змісту освіти; єдність викладання, дослідження та виховання; автономність із наявними органами самоврядування. Як правило, їх вивчення та аналіз обмежується навчальною та науковою складовою. Виховна ж складова університетської освіти залишається поза увагою дослідників, що обумовлено, відсутністю її чіткої змістової характеристики.

Поняття "традиція" походить від лат. *traditio*, дієслова *tradere*, що означає "передавати". Спочатку воно використовувалося буквально, позначаючи матеріальну дію: так, стародавні римляни застосовували його, коли мова йшла про необхідність вручити комусь якийсь предмет і навіть віддати свою дочку заміж. Але передаватися можуть й нематеріальні речі, наприклад, певне вміння або навички: така дія в фігуральному сенсі також є *traditio*. Таким чином, межі семантичного спектру поняття традиції жорстко вказують на основну якісну відмінність всього того, що можна підвести під це поняття: традиція – це перш за все те, що не створено індивідом чи не є продуктом його власної творчої уяви, те, що йому не належить, передане кимось ззовні.

Університетські традиції поділяють на академічні та ритуальні. Ритуальні більш детально цікаво розглядати саме студентам, оскільки саме вони складаючи основу студентського життя, визначають єднання молодої людини зі своєю «*Alma mater*». Як відомо, протягом століть студенти з різних країн вигадували найрізноманітніші ритуали, щоб урізноманітнити «нудне» навчання. Ці звичаї передавалися з покоління в покоління, перетворюючись з часом в традиції, які існують і донині. Ключовими у студентському житті є традиції «посвята в студенти», «екватор», «випускний», які поширені практично у всіх вишах. Однак є й традиції, характерні виключно для того чи іншого університету.

Так, для ритуальної традиції Одеського університету, властивим є відзначення Дня студентства, та проведення інших пов'язаних зі студентським життям заходів, на узбережжі Чорного моря.

Змістовна ж автономія Одеської університетської академічної традиції виникла внаслідок кропіткої праці вже згаданих вище практикуючих науковців. Саме із цим пов'язується цікава спеціалізація кафедри філософії ОНУ імені І.І. Мечникова, а саме- біографістика. Проникнення в суть філософії через персоналії, і навпаки- розкриття персоналій через особливості їх філософування, - є чи не найцікавішою формою пізнання, властивого Одесі.

Четвертий- найвищий рівень акредитації і перші місця у рейтингах популярності та рівня освіти серед навчальних закладів України - це досягнення системної праці, розпочатої ще в ХІХ столітті.

Доказом тому слугує фасад споруди головного корпусу закладу, розташованому на вулиці Всеволода Змієнка, 2, прикрашений меморіальними дошками із прізвищами найвидатніших людей. Тому важливим є збереження традиції архівування рідкісних книг та документів, що обґрунтовують фіксацію імен на монументальній архітектурі.

Університет засновано в 1865 році під назвою Імператорський Новоросійський університет. Його створено на базі Рішельєвського ліцею в Одесі. Ім'я Іллі Ілліча Мечникова університету надано в 1945 році. Такий історичний пасаж, що вміщує в назвах одного і того ж закладу різні імена, зовсім не витісняє із пам'яті правонаступництво. Швидше навпаки, слугує унікальним літописом навчального закладу, де кожній видатній персоналії кожної епохи вистачає місця.

Говорячи про Одеську університетську традицію варто наголосити на її зв'язку з одного боку- із очільниками міста, з іншого із бібліотекою.

Достатньо згадати, що у перші роки існування Рішельєвського ліцею книжковим зібранням закладу опікувався його директор абат Домінік Шарль

Ніколь (Dominique Charles Nicole; 1758-1835), який особисто їздив до Парижу для придбання книг на гроші колишнього градоначальника та генерал-губернатора Новоросійського краю герцога Рішельє (15 тис. франків), пожертвувані останнім для бібліотеки ліцею в Одесі. Сам абат Ніколь також пожертвував на ліцейську бібліотеку своє жалування за рік.

Згодом, історіографію Новоросійського університету найбільш детально представив О. І. Маркевич. Саме він доказово зафіксував, що 1 травня 1865 р. Новоросійський університет прийняв від ліцею бібліотеку, в ній налічувалося 28505 томів так званої основної бібліотеки і 4930 томів студентської.

Отже, Одеська університетська традиція містить звичаї успадковування безцінної літератури, фіксації наукової думки Європи, не менш коштовним доробком якої є одеське філософування.

Другою складовою Одеської університетської традиції є дарування власних бібліотек видатними постатями міста, що обумовило створення неймовірно багатих колекцій книг.

У 1867 році розпочинається друк видання “Записки Імператорського Новоросійського університету”, протягом існування якого змінювалися завдання, зміст, відбувся поділ журналу на тематичні серії; друкувалися дисертації викладачів, особливо видатні студентські твори; протоколи засідань Ради університету, звіти про діяльність ІНУ; статті, присвячені пам’яті викладачів тощо. З 1909 р. «Записки» видавалися за відділами: офіційний, історико-філологічного факультету, юридичного факультету, фізико-математичного факультету, медичного факультету. Проіснував журнал до 1919 р.

Виклад у періодичних виданнях наукових доробків викладачів і студентів університету дотепер слугують не лише безцінним джерелом науково-пізнавального матеріалу, але і унікальною формою співпраці між тими, хто

викладає і тими, хто у результаті викладу засвоює ці знання. Цей зв'язок вкрай важливий, адже виховання студентської молоді, яка через кілька років стане "ядром" української інтелігенції, потребує особливої уваги. Майбутнє нашого народу залежить від змісту цінностей, що закладають орієнтири молоді, відчуття приналежності до духовної еліти суспільства ґрунтується на традиціях університетської освіти, накопичених протягом її історичного розвитку. Для Одеси таке накопичення не повинно обнулитись через історичний вплив на Південь України зі Сходу.

Однак найвищим виявом самореалізації Одеської університетської традиції є наявність номінантів і висунення на лауреатів Нобелівської премії. Так, номінантом 1950 року за праці в галузі фізіології та медицини, створення методу пересадки органів ока номінувався Володимир Петрович Філатов. Окрім його неоціненої спадщини в галузі медицини, варто також згадати про його поетичний, художній талант, і епістолярну майстерність при написанні мемуарів. Номінантом декількох років підряд (1946, 1962, 1963 рр) був також хімік, фізико-хімік Олександр Наумович Фрумкін, за пояснення поврехневих явищ на електродах і їх зв'язку зі швидкістю хімічної реакції (кінетика електронних процесів). Номінантом 1957 року став Георгій Леонтійович Стадніков, хімік, доктор наук, - за праці з хімії горючих сланців, асфальтових порід, вугілля, торфу та нафти. Таку увагу до себе Нобелівського комітету, діяльність якого регулюється суворими правилами Нобелівського фонду, Одеська університетська спільнота змогла привернути завдяки людині, що на запозиченнях геніальних мислителів - родоначальників нашої науки, здобула найвищу нагороду в сфері наукової діяльності.

“Якщо я бачив далі за інших, то лише тому, що стояв на плечах титанів”, - писав Ісаак Ньютон у листі Гуку 15 лютого 1676 року. Таким титаном для Одеської Університетської традиції є особистість, іменем якої названо

Університет. Для згаданого ученого шлях до поведенції “людини з Олімпу” був тернистим. Ілля Ілліч Мечников є прикладом страждальної геніальності, один із засновників еволюційної мікробіології, порівняльно патології, мікробіології та імунології. Саме за вивчення імунної системи у 1908 році академік одержав звання Нобелівського лауреата, у результаті чого НАН України в 1995 році заснувала премію ім. І.І. Мечникова. Безцінним є також внесок І.І. Мечникова в філософську спадщину Одеси. Адже досліджуючи явище старості у різноманітних її ракурсах Нобелівський лауреат привідкрив для нас найпотемніші підвалини людського буття, чим вписав своє ім'я в історію не лише Української, але і світової науки, як перший Нобелівський лауреат України.

Найвища відзнака людського інтелекту, відома у світі, посіла почесне місце в історії не лише Півдня України, але і всього світу. Варто відзначити, що інформація про номінантів на здобуття Нобелівської премії залишається таємницею для суспільства. Лише в оприлюдненому ”Каталозі висуваних” за період із 1901 року по 1963 рік серед претендентів можна знайти імена випускників Одеського університету. Нобелівських лауреатів, що примножили славу наукової школи університету, доповнює ціла плеяда блискучих науковців-членів-кореспондентів Національної академії наук України, серед яких можна знайти імена М.Ф. Гамалії, І.М. Сеченова.

Висновок 3. Підсумовуючи викладене, зазначу, що золоті імена Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова створили безцінне золоте руно Одеси. І традиція їхнього академізму вражає масштабами, адже збагатила працями першорядного наукового значення. Якщо розглядати Одеський (Новоросійський) університет як виробництво знань, то якість продукції - вищого ґатунку, як і майстерність самих виробників. Їх внесок у “загальнолюдський прогрес”, що став епогеем життєдіяльності Одеської

університетської традиції, стирає межі між теорією і практикою, та доводить успішну дієвість формули: “Шанувати минуле, жити в сьогоденні, створити майбутнє...”

РОЗДІЛ 2. Успадковані особливості історико-філософських студій ОНУ імені І.І. Мечникова: актуальні методологічні питання.

Перед викладом особливостей історико-філософських студій ОНУ імені І.І. Мечникова, варто зазначити що під ними розуміється, а саме доктрина динаміки філософської думки у певному періоді часу, у певній просторовій

площині- регіоні (адміністративно-територіальній одиниці), генерованої конкретними філософами, що здійснювали свою наукову діяльність у конкретно-визначеному навчальному закладі, або об'єднанні навчальних закладів.

Безумовно, що поняття історико-філософських студій співвідноситься із дією - студіювання, де останнє передбачає вивчення, засвоєння, та власні висновки щодо вивченого матеріалу. Тут уважне спостереження, вимірювання, порівняння і описання є складовими емпіричного методу дослідження, але є дещо ширшим.

Слово «студія» походить від італійського **studio**, яке, своєю чергою, має коріння в латинському слові **studium* — «старання, старанне прагнення, наука». Це латинське слово пов'язане з дієсловом **studere* («наполегливо працювати», «навчатися»), а його праіндоєвропейський корінь (**steu-*) пов'язаний зі значенням «штовхати, бити» . Отже, студіювати означає не просто вивчати, а вивчати старанно, звершити дослідження власним висновком, похідним не лише із отриманих знань, але і від власного світогляду, сформованого в певному середовищі, в певних життєвих, історичних та побутових обставинах. Це своєрідний синтез знань через людський розум.

ОНУ імені І.І. Мечникова у цьому процесі є чи не найбагатшим спадкоємцем, для якого властива не лише ні з чим не зрівняна гетерогенна лексика, але і перетворенням архаїзмів в неологізми. Достатньо зосередитись на запозиченнях латинських лексем, які органічно інтегрували в українську літературну мову та взаємодіють при цьому між собою з допомогою інтра- та екстралінгвальних чинників. Латинські за походженням лексеми, які увійшли в наукову мову реципієнт Одеси у різні історичні періоди, але в синхронії, функціонують як елементи єдиної системи. Про системність наукового пізнання піде мова нижче.

Аналіз впливу європейських мов-посередниць на процес засвоєння лексичних латинізмів українською мовою неповторно здійснено у теоретичній

біографістиці та філософській архівістиці, філософсько-історичній біографістиці та філософсько-історичній архівістиці (д.філос. наук, проф. І.В.Голубович), що стали не просто поняттями в філософській науці, але і субжанрами історії філософії. Зараз розглядаються як самостійні і першопорядкові. І сьогодні продовжується обґрунтування їхнього пріоритетного значення для вивчення філософсько-історичної традиції, але не на пустельному камені понятійного голоду, а на плодovitому ґрунті унікального словникового запасу.

Переходячи до особливостей науково-філософських студій в Одесі, а саме в ОНУ імені І.І. Мечникова, необхідно розпочати з того, їх матрицю складає поєднання емпіричного та раціонального способів пізнання. А от пропорціональне співвідношення (чого більше- емпіричного чи раціонального), і є характерною ознакою, властивою лише нашому місту і навчальному закладу. Ознайомившись під час виконання дипломної роботи із деякими працями філософів Одеси другої половини XIX -першої половини XX століття, можна підсумувати про перевагу в студіях раціонального способу пізнання. Водночас, вони не були позбавлені емпіричних методів дослідження, таких як спостереження, порівняння, описання і т.д. Соціально-логічні методи і прийоми, де логіка використовується як “органон”, або як інструмент, засіб при виконанні різноманітних інтелектуальних дій, запозичений із праць періоду античності, і успішно інтегрований у сьогодення.

Основною особливістю історико-філософських студій ОНУ імені І.І. Мечникова є прагнення науковців навчального закладу постійно перебувати у своєрідному діалозі з суспільством. Невідривність наукового життя від життя міста Одеси, регіону і, в цілому, країни, відстежується, наприклад, в автобіографії М.Я. Грота, який був автором цілої низки статей у столичних виданнях; у своїх працях виходив за межі суспільно-політичного інтересу країни-проживання (як, наприклад, його участь в проєкті повернення із забуття Джордано Бруно); популяризував науку шляхом читання публічних лекцій на

благодійній основі; був членом багатьох вітчизняних та зарубіжних товариств, комітетів і клубів.

Суспільство ж увагу до себе М.Я. Грота поділяло, і відповідало взаємністю. Його праці жваво обговорювались у пресі.

Аналогічним є методика викладання і філософування М.М. Ланге, який навіть перевершив М.Я. Грота, наприклад, тим, що залучив до академічної діяльності жіноцтво Одеси, створивши жіночі філософські курси. При цьому приділяв велику частину власного часу філософським гурткам серед студентства, і загалом- суспільства Одеси.

Другою, не менш характерною особливістю у студіюванні науки, є використання періодики як форми поширення філософської думки, новітніх досягнень та комунікації.

Зокрема, М.Я. Грот стає першим і багаторічним головним редактором журналу “Питання філософії і психології”, а М.М. Ланге, долучаючись до популяризації цього журналу в Одесі, в 1905-1906 роках, сумісно із професором Щепкіним Е.Н. редагує журнал, що виходить в Одесі, під назвою “За свободу”, де тематика філософських рефератів більшою мірою застосовується, в основному, в історії філософії.

Дотепер традицію популяризації академічної науки в періодиці продовжує ОНУ ім. Мечникова, видаючи “Вісник Одеського національного університету”.

Епістолярний жанр філософів був характерним не лише для їх видавничої діяльності, але і для спілкування один із одним. Так, у дослідженнях спадщини М.Я. Грота, здійсненої науковим колективом університету до 150-ої річниці ОНУ ім. І.І. Мечникова, наявний цілий розділ- “Епістолярій”- листи М.Я. Грота до М.М. Ланге, де згадується все: від редакторської діяльності- до ностальгічних спогадів науковця про проживання протягом трьох років в будинку Рапопорта на Кінній.

У науковій дискусії одеські вчені відрізнялись максимальною толерантністю. Наприклад, публічно дискутуючи із професором Г. Козловим у питанні розуміння філософії, М.Я. Грот використовує максимально тактовну риторичку, зауважуючи, що у нього склалася абсолютно інша уява про філософію. Науковець при цьому розрізняє філософію як науку, і філософію як побудову суб'єктивних систем про світ. Заперечуючи ознаки науки за останнім, М.Я. Грот пише про те, що це не заважає задовольняти нам у межах потреби синтезу суб'єктивного і всенаучного.

При виборі методологічного підходу у дипломній роботі методологія М.Я. Грота запозичується авторкою, і віддається помітна перевага структурному аналізу. Це життєво необхідно для досягнення мети - дослідити статичні характеристики Одеської філософської школи періоду 1865-1917 років, виділити в ній підсистеми та елементи різного рівня і зав'язків між ними.

Метою структурного синтезу є проектування системи одеського філософування, із лише їй притаманними властивостями.

Водночас, не позбавленим використання є метод функціонального аналізу, оскільки саме так визначаються динамічні характеристики системи через дослідження процесів її зміни, станів, а з часом - виявлення та фіксації алгоритмів її функціонування. Діалектичний аналіз полягає у тому, що в об'єкті виявляються сторони основного протиріччя, взаємодія яких між собою є рушійною силою подальшого розвитку цього об'єкта, а пізнання здійсненої взаємодії дозволяє простежити майбутній розвиток. Діалектичний аналіз - це не розподіл об'єкта на частини через дефект, основа в якому протиріччя, а підсумок складних і різнобічних операцій мислення, що різняться між собою в кожному окремому випадку. Стосовно різних об'єктів на різних етапах їх розвитку аналіз відбувається кожного разу по-новому.

2.1. Про системність наукового пізнання.

Однією із специфічних ознак Одеської філософської школи є структурованість і системність пізнання, притаманна персоналіям-науковцям, що до неї належали з одного боку, з іншого - системність самого наукового пізнання, що стала продуктом їх ентелектуальної розумової діяльності, і є тією науковою спадщиною, яка становить наше національне багатство.

Професор А. І. Уйомов заклав філософську основу напрямку системних досліджень, що розвивалися в Одесі. Цією основою стала концепція взаємозв'язку категорій «річ», «властивість», «відношення», яка була розроблена у книзі «Вещи, свойства и отношения».

Однак підґрунтя цієї систематизації, де все знаходиться в структурованій логічній послідовності або поза нею, безперечно започаткував Микола Якович Грот, а продовжив її Микола Миколайович Ланге.

Необхідність певної структуризації в філософуванні згаданих персоналій вбачалась у тому, що більшість наукових дисциплін, які лежали в основі їх спеціалізації (біологія, психологія, соціологія, педагогіка, логіка тощо) в середині ХІХ століття значно трансформували предмети свого дослідження, в якості яких виступає не однина, а множина взаємопов'язаних елементів, що являють цілісні утворення; 2) науковий прогрес призвів до того, що головними об'єктами наукового проектування ключових філософських категорій і конструювання постали цілі системи накопичених у Європі знань. Також виникла ціла категорія нових мислителів- жінок, допущених до знань; 3) широке впровадження у сучасну науку системного аналізу призвів до виникнення ряду узагальнених концепцій, на основі яких будується сучасна «загальна теорія систем», «методологія системного аналізу».

Системний підхід – це загальнонауковий метод аналізу всіх чинників, що впливають на досліджуване явище, які необхідно враховувати перед прийняттям того або іншого рішення. Системний підхід дає змогу також розглядати проблему професійного філософування з урахуванням різноманітних збудників, що впливають на нього як на розумовий феномен. Застосований у цьому дослідженні, системний підхід дає можливість виявити компоненти та системоутворювальні зв'язки комплексної професійної аналітики наукових досягнень філософів минулого, визначити головні детермінуючі чинники та елементи цього процесу, і пов'язати їх не лише за моделлю : філософ минулого -філософ сучасного- філософ студент, а й навіть філософ- дитина [36,с. 171].

“Виходячи з того, що філософія вчить: мистецтву мислити, формуючи інтелект; мистецтву переживати, формуючи екзистенційну сферу; мистецтву жити, формуючи ціннісний і духовний світ людини і ця інтегральна педагогічна

стратегія базується на: проблемних формах навчання; «сократівському діалозі», діалозі з перехопленням ініціативи; методі "товариства дослідників"; пошуку істини; пошуків світоглядних проблем в неочікуваних, парадоксальних ситуаціях, через гру, гумор, метафори, цікаві предмети”,- на думку М.Ліпмана , метою освіти повинно стати «виробництво» розумних, розсудливих громадян. Адже людина може багато знати, але при цьому не бути розсудливою, розумною, творчою. Така людина може мати у своєму арсеналі багато інформації, але погано мислити. «Філософія для дітей» має за мету підготовку громадян до подолання різних ситуацій без потрясінь, покликана сприяти плавному входженню людини в світ, соціум, культуру. Сутність методики полягає в тому, що в її основу покладено принцип залучення молоді до філософії та її проблематики: усі дисципліни розглядаються крізь призму філософських проблем, які задають параметри світоглядного характеру. Дисципліни повинні будуватись за моделлю філософської дискусії та філософського дослідження”,- зауважує І.І. Старовойтова, реалізуючи напрямок “Філософія для дітей”.

І в цьому зауваженні є величезний підтекст, адже мова йде не просто про дискусію між філософами, і заохочення до культури філософського диспуту, виховання її “з пелюшок”, а й про зв'язок поколінь.

Гротознавство, як ціле виокремлене у цій праці наукове вчення, навчаючи толерувати іншу, часто відмінну від своєї думку, так промовляє про це до нас із глибини 1885 року : “Автор буде не менш вдячним за всяке дільне зауваження стосовно висловлених ним тут поглядів, лише б воно було продиктовано безкорисною любов'ю до істини і висловлено в формі, згідно з принципами свободи і терпимості”.

Така шляхетна манерність у викладі М.Я. Грота щодо умов наукового дискурсу є невід'ємним елементом системного підходу, та має сформувати в прийдешніх поколінь уявлення про цінності в науковій діяльності, способи їх збереження та успадковування.

М.М. Ланге, уперше досліджуючи дитячу душу у своїй праці “Душа дитини в перші роки життя”, у синхронності із думкою нашої сучасниці Ірини Старовойтової, також наголошує на ранній появі у поведінкових рефлексіях дитини ознак високої духовності. Саме її, як священний грааль, покликана плекати філософія.

Сучасний системний рух прагне виробити нове «бачення» світу, розробити принципи нового напрямку наукових та теоретичних досліджень, яке має включати в себе сукупність принципово різних за своїм типом розробок, філософських, логіко-методологічних, математичних, модельних, емпіричних. Як зазначалося, системний рух являє собою складну систему ієрархічних зв’язків між підсистемами. Нині вся область сучасних системних досліджень поділяється на такі основні «сфери»: 1) розробка філософських проблем системного підходу, формування світоглядних принципів системного аналізу; 2) побудова логіки та методології системного дослідження; 3) проведення наукових системних розробок – побудова часткових системних концепцій і теорій з метою вирішення тих чи інших проблем спеціальних наук; 4) продовження досліджень щодо створення загальної теорії систем. У межах першого напрямку розробка здійснюється у двох аспектах антологічному і гносеологічному (вивчення джерел, засобів та умов наукового пізнання). Другий напрям передбачає: подальший формалізовано-логічний опис вихідних понять системного підходу таких як «система», «структура», «зв’язок», «ієрархічна побудова систем» та ін.; Третій напрям спрямований на побудову логічних формалізмів, що описують способи міркувань про дослідження тих чи інших аспектів системної проблематики; використання апарату формальної логіки для вирішення різноманітних системних проблем.

Висновок 4.

Отже, науковому пізнанню Одеси із часів М.Я. Грота властива така структурованість, при якій єдність законів діалектики з формами мислення -

категоріями, думками, висновками, з формами і способами руху теоретичного мислення має логічну структуру, похідну від предмету, що вивчається. Але сам предмет не є незмінним в певному просторово-часовому інтервалі. І тому, стабільність структури теорії фіксує знання про предмет із постійною змінною структурою. Одеська філософія розвиває вміння філософувати “з пелюшок”, “через душу”, і не заврешує його у глибокій старості, вивищуючи знання над людським буттям, у вищу форму життєвого циклу.

2.2. Загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень М.Я. Грота.

Методи наукових досліджень М.Я. Грота, що загальнонаукові, що спеціальні, базуються на його переконанні у тому, що наука абсолютно законно прийшла до обмеження своїх власних досліджень співвідношенням подібності відмінності та однорідності; співіснування, послідовності і причинного зв'язку явищ. “Односторонність” і “причинні співвідношення” складають “механізм” явищ, і це являє собою вищі об'єкти її шукань.

Філософія ж, прагнучи до синтезу поглядів, релігійного і наукового, повинна об'єднати обидві точки зору- причинності і доцільності, намагаючись проникнути в природу речей всебічно. Тому науковець реалізовує намір створити свій власний філософський світогляд.

У 1885 році у Миколи Яковича Грота назріває план написання цілого ряду робіт про метод філософії (метод почуття), і по теорії пізнання, що передбачав необхідність працювати в області філософської космології, а також по теорії моральних і правових принципів. У філософському нарисі “Джордано Бруно і пантеїзм” філософ наголошує на тезі про протилежність методів наукового дослідження законів явищ і філософської побудови суб’єктивних принципів діяльності, у зв’язку з визначенням мети і внутрішнього змісту всього існуючого [2,с.2].

У своїй методології наукового пізнання, особливо в логіці й психології, мислитель наголошував на поєднанні загальнонаукових методів (як-от аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення) та специфічних для філософії і психології підходів, зокрема психологічного аналізу (розкладання складних явищ на елементи), логічного аналізу (виявлення логічних зв’язків) та систематизації, підкреслюючи важливість об’єктивного спостереження та критичного мислення для вивчення як зовнішнього світу, так, і внутрішнього (психічного) життя.

Суть методології М.Я. Грота полягає у тому, що він прагнув створити міцний фундамент для філософії та психології, об’єднуючи строгість логіки з глибиною психологічного дослідження, використовуючи як емпіричні (спостереження), так і раціональні (аналіз, синтез) інструменти для пізнання як зовнішньої реальності, так і внутрішнього світу людини, наголошуючи на важливості самосвідомості та критичного мислення як ключових елементів наукового процесу.

Крім того, гротіанству властивий також метод еволюційної епістимології, під яким необхідно розуміти як еволюцію у спрямуванні побудови більш кращих теорій на основі переходу від менш прогресивної стадії до більш прогресивної, та аксіоматичний метод, що являє єдине методологічне підґрунтя таких пізнавальних систем, як філософія та наука, і дозволяє вибудувати різнорівневу

модель пізнавального процесу, тобто аксіоматичний метод передбачає пізнавальні побудови на засадах очевидного знання.

Висновок 5.

Отже, М.Я. Грот у своїй мислительській діяльності використовував цілу систему засобів та способів розкриття природи і сутності, закономірностей становлення і розвитку, філософських проблем. Зокрема до їх числа належать: історичний метод, лінгвістичний метод, системно-функціональний метод, метод аналізу та синтезу, методи індукції та дедукції, синергетичний метод, діалектичний метод, метод прогнозування і моделювання. До числа спеціально-філософських методів гротіанського дослідження метафізичних моделей зараховано: формальний метод, метод еволюційної епістемології, аксіоматичний метод. Водночас, його наукові дослідження потребують перекладу українською мовою із використанням сучасного лінгвістично-філологічного методу, більш широкого вивчення, та виявлення у них додаткових як спеціальних, так і додаткових методів наукового пізнання.

2.3. Дискусія про метод М.М. Ланге.

Дискутуючи про метод Микола Миколайович Ланге здійснює фундаментальне дослідження німецької філософської школи, чим фактично виявляє себе мислителем -неокантіанцем, із характерною для одеської філософської школи нормативним трактуванням логіки, де логіка-це техніка мислення, із чітко вираженим психологізмом, який особливо проявляється в психологічному розумінні природи синтезу судження.

Сам Ланге М.М., в своїй докторській дисертації, присвяченій питанням філософії, захищає тезис про психологічне підґрунтя суб'єктивно-предикатної структури судження.

Суб'єктно-предикатна структура судження — це його логічна будова, що складається з трьох основних елементів: **Суб'єкта (S)** — предмета думки, про

який йдеться; **Предиката (Р)** — властивості або ознаки, що приписується або заперечується цьому предмету; та **Зв'язки**, що фіксує їхній зв'язок ("є", "не є", тире). Вона виражається формулою $S \in (\text{не } \in) P$, і показує, як ми поєднуємо поняття в твердження про дійсність.

З його точки зору, кожна наступна сходинка перцепції фіксується в суб'єкті судження як деяке невизначене буття, а наступна -більш визначена сходинка, фіксується в предикаті висловлювання, виражаючи більш чіткий і визначений атрибут [15, с.30].

Варто наголосити, що трактування структури простого судження-одна із більш спірних питань в історії логіки, історії мовознавства, а згодом і в історії мови ХХ ст. Отже, розв'язуючи цю проблему власним способом М. М. Ланге викладає своє авторське бачення методу як такого, що є способом досягнення правильного і завершеного суб'єктно-предикатного судження.

Водночас не лише в судженні М.М. Ланге бачить благо філософування. У співставленні логіки і філософії, він приходить до висновку, що філософія передбачає наявність смаку на навику до логічної обробки знання.

Більше того, почавши психометричні дослідження (так називалися тоді дослідження часу реакції), М.М. Ланге фактично пророкує запит на психологію у сьогоденні. В умовах розвитку кібернетики і штучного інтелекту, особливо гостро стоїть питання збереження у людини акту уваги. Зосередити свою увагу в шаленому океані інформації стає дедалі важче. У той час, лангіанство, передбачаючи це, вже занурює нас в категоріальний смисловий апарат уваги як такої. Мислитель ще тоді поставив перед собою завдання знайти реальні детермінанти акту уваги. Передумовою цього став принципово новий методологічний підхід, що відобразив загальну переорієнтацію світової психологічної думки на еволюційно-біологічний спосіб пояснення її об'єктів. Взаємодія організму з середовищем відбувається за допомогою рухової активності. Якщо раніше цю активність виводили з інтелектуальних, емоційних,

вольових операцій, то тепер такі залежності змінюються і самі ці операції є похідними від м'язових процесів. Зароджуються моторні теорії різних психічних процесів.

Одним із піонерів цього напрямку став М.М. Ланге (як і І.І. Мечников в мікробіології), який уперше запропонував моторну теорію уваги – феномену, в якому внутрішня активність і вибірковість свідомості поєднані у концентрованому вигляді.

Моторна теорія уваги М.М. Ланге зробила революцію у психології, філософії, через що він став широковідомим на Заході. Публікація, у якій цю теорію було викладено, здобула високий індекс цитування. Міцно ставши на ґрунт біологічного детермінізму, М.М. Ланге відкинув будь-які трактування уваги й волі, засновані на давньому постулаті про те, що першопричиною цих процесів є внутрішня активність душі.

Предметом спеціального експериментального вивчення М.М. Ланге зробив мимовільні коливання уваги при зоровому й слуховому сприйнятті. Цей феномен та його пояснення, запропоноване М.М. Ланге в праці 1888 р., зумовили в психологічній літературі жваву дискусію, в яку були втягнуті лідери тогочасної західної психології – В. Вундт, У. Джемс, Т. Рібо, Дж. Болдуїн, Г. Мюнстерберг та ін.

Висновок 6.

Таким чином, якщо М.Я.Грот використовує як загальні, так і спеціальні методи наукових досліджень, то М.М. Ланге іде ще далі, і у своїх працях поглиблює дискусію не лише щодо вибору способів пізнання, але і щодо їх змісту, визначаючи тим самим ключовий категоріальний апарат як філософської методології, так і методології філософування. Водночас, в основу вибору методу М.М. Ланге кладе теорію моральності.

РОЗДІЛ 3. Микола Якович Грот- фундатор Одеської філософської школи.

Повноцінний звіт про роботу, здійснений на основі емпіричних даних по темі про філософії в Одесі варто розпочати із імені Миколи Яковича Грота (1852-1899) - видатного вченого і громадського діяча, людини із непохитною власною позицією і принциповістю, філософа, психолога, педагога, багаторічного голови Московського психологічного товариства, засновника і першого редактора найвідомішого і найпопулярнішого у дореволюційній Росії журналу «Вопросы философии и психологии», завідувача кафедри філософії Московського університету. Свою наукову діяльність М. Я. Грот починав в Україні, де провів близько десяти років. Тут ним написана ціла низка праць з філософії та психології. Отже саме в Україні науковець сформувався як філософ.

Відомість і популярність М. Я. Грота в Росії в останню третину XIX ст. можна порівняти хіба що з відомістю й популярністю В.Соловйова. Він дружив

із найвидатнішими мислителями свого часу - Л. М. Лопатіним, кн. С. і Є. Трубецькими, близько спілкувався з Л. М. Толстим.

У своїй творчості М. Я. Грот яскраво окреслив шлях розвитку думки й науки другої половини XIX сторіччя: від позитивізму - до метафізики, від фізіологічної психології — до визнання субстанціальності душі, її позачасової природи, від заперечення - до визнання й утвердження свободи волі.

І як учений, і як голова Московського психологічного товариства М. Я. Грот величезною мірою сприяв зростанню значення й вагомості психологічної науки. Власний авторитет його як психолога був дуже високий. Саме М. Я. Грота, відомого тоді всій науковій Росії, обрав своїм педагогом і наставником молодий Г. І. Челпанов .

Про доброту й чуйність та інші людські якості М.Я. Грота було написано багатьма його сучасниками.

Микола Якович Грот народився 18 квітня 1852 р. у Гельсінгфорсі (фін. Гельсінкі) в «іменитій» і «академічній» родині. Його батько Я. К. Грот, філолог-славіст, академік (з 1858 р.), а з 1889 р, віце-президент Російської Академії наук, був відомий усій Росії своїми науковими працями. Микола Якович із дитинства перебував у середовищі, яке жило найширшими розумовими інтересами.

У 1871 р. М. Я. Грот із медаллю закінчив гімназичний курс і вступив на історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету. Особливий інтерес до психології виник у нього ще в студентські роки. В університеті М. Я. Грот близько зійшовся з К. Д. Кавеліним, який дружньо ставився до нього, незважаючи на різницю у віці. У цей час К.Д. Кавелін вів свою знамениту полеміку з І. М. Сеченовим із проблеми обґрунтування й розвитку психології. З цього приводу між К.Д. Кавеліним і його юним другом відбувалися найгарячіші суперечки. Саме К.Д.Кавелін підтримував інтерес молодого студента М. Я. Грота до психології й позитивного обґрунтування знання під час

традиційних прогулянок і бесід у Рум'янцевському сквері біля Академії мистецтв.

І саме К.Д Кавелін визначив спочатку нелюб'язне ставлення М.Я. Грота до В.Соловйова, якому опонував під час і після захисту славнозвісної соловйовської дисертації, спрямованої «проти позитивістів».

Сімдесяті роки XIX ст. у Росії були часом піднесення самосвідомості, ентузіазму й жертвності, палких надій і потягу до перебудови суспільства. У той же час заборона викладання філософії в університетах з 1850 р. призвела до того, що коли її було скасовано 1863 р., викладати було вже майже нікому. Ці події визначили рішення Миколи Грота присвятити своє життя «правильній постановці філософських знань у Росії».

У 1875 році М. Я. Грот, закінчивши Санкт- Петербурзький університет і отримавши золоту медаль за працю «Спростування Платона й піфагорійців за метафізикою Аристотеля», їде на річне стажування до Німеччини. Зимовий семестр (вересень 1875 - квітень 1876 р.) він провів у Берлінському університеті, який йому не сподобався, тому що кафедри там посіли «старці, які перестали працювати». На весняний семестр (квітень 1876 - серпень 1876 р.) він переїжджає в Страсбург для вивчення не тільки філософії, а й природничих наук. Саме на фундаменті «позитивного знання» М.Я. Грот збирався будувати нову філософію в Росії.

Після повернення із закордону М. Я. Грот спочатку збирався влаштуватися на кафедру російської мови в Російській філологічній семінарії у Лейпцизі. Однак, коли йому запропонували кафедру філософії у Ніжинському історико-філологічному інституті ім. кн. Безбородька (інститут було створено на основі гімназії й ліцею, які фінансувалися князем), М.Я.Грот обрав останню. У вересні 1876 р. він, 24-річна молода людина, стає екстраординарним професором кафедри філософії Ніжинського історико-філологічного інституту. Із властивими йому енергією та запалом він береться за найрізноманітніші справи

інституту. Поряд із читанням лекцій, стає ревізором інститутської бібліотеки, редактором часопису «Вісті Ніжинського інституту», старостою господарських професорських артілей, ученим секретарем конференції інституту тощо. У ці ж роки він знайомиться, а потім і одружується з Наталією Миколаївною Лавровською (донькою директора Ніжинського історико-філологічного інституту).

У роки викладання в Ніжині М.Я. Грот пише й видає свої перші праці. В 1877 р. у Києві виходить критичний нарис М. Я. Грота, присвячений розгляду «Філософських етюдів» О. О. Козлова, де він критикує погляди останнього з позитивістської точки зору. Слідом за цією роботою виходить його невелике дослідження «Сновидіння як предмет наукового аналізу» (Київ, 1878), в якому чітко проявляються його психологічні зацікавлення.

У наступні роки М. Я. Грот цілу низку праць присвячує психології почуттів, найзначніша з яких - «Психологія почуттів у її історії і головних засадах» (Санкт-Петербург, 1879-1880) - була захищена ним 8 травня 1880 р. (в Університеті Св. Володимира в Києві) як магістерська дисертація. В цій першій фундаментальній праці з психології, відзначеній загальним впливом Г. Спенсера, він демонструє суто фізіологічний підхід до вивчення психічного світу, поділяючи й розвиваючи тут погляди І. М. Сеченова. «Відчуття» у нього є не що інше, як «суб'єктивна оцінка гармонії чи дисгармонії між витратою речовин у нашому організмі та їх нагромадженням». Звідси в М.Я. Грота виростає його відома теорія «психічного обігу». Психічний обіг складається з чотирьох моментів: об'єктивної сприйнятливості, суб'єктивної сприйнятливості, суб'єктивно-діяльний та об'єктивно-діяльний. Психічні процеси починаються із зовнішнього враження, «переходять» у внутрішні (психічні) рухи, викликають вольові прагнення і закінчуються знову зовнішніми рухами. При цьому розумові процеси залишаються простими асоціаціями образів.

Уся ця схема відповідала загальним тенденціям позитивізму. Треба відзначити також, що саме в цій праці М. Я. Гротом було вперше введене поняття «діяльності», яке стало згодом одним з основних у психології.

У наступні роки виходить ряд філософських праць М. Я. Грота: «Філософія як галузь мистецтва» (СПб., 1880); «Ставлення філософії до науки й мистецтва» (К., 1883); «Прогрес і наука» (Одеса, 1883); «Ще кілька міркувань про завдання соціології і про науковий аналіз поняття "прогрес"» (Одеса, 1884); «Ще про суб'єктивізм у соціології: Заперечення проф. М. Карєєву» (Одеса, 1884). У них М. Я. Грот намагається з'ясувати місце філософії в людській культурі, визначити призначення філософського й наукового знання і їх співвідношення, розкрити роль науки в культурному прогресі.

Невдовзі після захисту магістерської дисертації М. Я. Грот вирушає у відрядження в Німеччину для вивчення нової літератури з досліджуваної ним теми. Після року, проведеного в Тюбінгені у відомого психолога Г.-Х.-В. Зігварта, він 11 лютого 1883 р. захищає (в Університеті Св. Володимира в Києві) докторську дисертацію «До питання про реформу логіки», яка теж була по суті присвячена психології.

Зі зміною у вересні 1882 р. керівництва в Ніжинському інституті розпочалися «новації», і М. Я. Грот вирішує перебратися до Одеси, у Новоросійський університет (колишній Ришельєвський ліцей). Після успішного захисту докторської дисертації він з листопада 1883 р. обіймає тут посаду ординарного професора, читає лекції з історії філософії і психології, керує роботою студентських гуртків, активно читає публічні лекції: «Про наукове значення оптимізму й песимізму як світоглядів», «Про свободу волі», «Межі знання й антропоморфізм». Перебування в Одесі було, однак, нетривалим. М. М. Троїцький, який знав і цінував М. Я. Грота, сприяє переведенню його до Москви і передає йому завідування кафедрою філософії Московського університету, яку М. Я. Грот і посів 1 червня 1886 р. З жовтня 1887 р. М. М. Троїцький передає М.

Я. Гроту також і керівництво створеним в 1885 р. Психологічним товариством, а в січні 1888 р. М. Я. Грота обирають його головою замість М. М. Троїцького. З приходом М. Я. Грота діяльність Московського психологічного товариства значно пожвавлюється. «Коли він уперше з'явився серед нас,- згадує Л. М. Лопатін,- Московське психологічне товариство вже було доволі шанованим, але для більшості освіченої публіки воно все ж таки залишалося далеким і чужим, як одна зі спеціальних наукових установ, що їх так багато в Москві. Як тільки на його чолі став М. Я. Грот, усе змінилося: воно перетворилося на один з найпопулярніших центрів не лише московського, а й російського просвітництва взагалі» [4, с.207].

Крім основних своїх занять, М. Я. Грот у ці роки працює також у Комісії для організації домашнього читання при навчальному відділі Товариства поширення технічних знань, складаючи програму занять з філософії, і в Комісії для розробки питання про реформу середньої освіти.

У цей час М. Я. Грот остаточно сформувався як викладач - і викладач блискучий. Лекції його були доступні й захоплюючі. При цьому він ніколи не повторювався і не читав старих курсів, а волів розробляти нові; будучи авторитетним ученим, ніколи не нав'язував студентам власну думку, ніколи не подавав їм лекційний матеріал як готові відповіді. Згадуючи про період професорства М. Я. Грота в Московському університеті, Л. М. Лопатін зауважує: «Безсумнівно, він був одним із найпопулярніших лекторів у нашому університеті. На його лекції сходились студенти з усіх факультетів. Своїми блискучими імпровізаціями нерідко він уперше запалював у тому чи іншому слухачеві інтерес до філософських питань, який потім уже не полишав їх ніколи...»

Із усіма тими якостями, що були властиві його натурі, «він,- відмічає ЛМ. Лопатін,- немовби народився бути професором» .

Найважливішою справою на багато років стає для М. Я. Грота видання журналу «Вопросы философии и психологии». Заснований у 1889 р. коштом фабриканта А. А. Абрикосова, цей найпопулярніший у дореволюційній Росії науковий і філософський журнал виходив аж до 1918 р. величезним, як на той час, накладом — 1500-*Летцев В. М.* «Він мовби народився бути професором...» (До 150-річчя від дня народження Миколи Яковича Грота) 87 2000 примірників. Коли у 1888 р. на засіданні Московського психологічного товариства було прийняте рішення про створення журналу, М. Я. Грот став його першим редактором і залишався ним до самої своєї кончини. На сторінках журналу з'являлося все найактуальніше у різних галузях філософського й психологічного знання. Сам М. Я. Грот часто виступав на його сторінках як автор статей з метафізики, психології, історії філософії. Журнал відіграв визначну роль у становленні філософської й психологічної культури в Росії кінця XIX - початку XX ст., й у цьому була безсумнівна і величезна заслуга його першого редактора М. Я. Грота.

Уже в Одесі в М.Я. Грота стався перелом у його філософських поглядах - він починає відходити від позитивізму. Філософія почуття, яку він розробляв і поглиблював, привела його до переосмислення ролі і значення метафізики в пізнанні, до визнання й утвердження метафізичної реальності. Цей перелом у поглядах відбився в наступних його працях: «Дж. Бруно і пантеїзм» (Одеса, 1885); «Завдання філософії в зв'язку з ученням Дж. Бруно» (Одеса, 1885); «Значення почуття в пізнанні й діяльності людини» (М., 1889). Під впливом філософії Дж. Бруно М.Я. Грот приходить до визнання реальності «свідомості Всесвіту», до ідеї «світової душі», світового суб'єкта і радикально змінює свої попередні уявлення. У праці «Про душу в зв'язку із сучасним ученням про силу» (Одеса, 1886) Грот розвиває власне філософське вчення, яке він назвав «монодуалізмом». Центральним поняттям цього вчення є поняття сили, яке поєднує в собі сили духу й сили матерії. Всяка активна сила - поро-дження духу,

матерія — прояв пасивної сили. Розвиток сили відбувається за схемою: від природних сил до єдиної сили, сили життя, а потім до сили свідомості. Грот стверджує, що переконаність старої психології у пізнаваності духовної субстанції, її основних сил і властивостей цілком правильна. Помилкою попередніх учень, вважає він, є припущення, що духовну субстанцію можна пізнати а ріогі. Пізнати саму сутність, духовні сили, наголошує М.Я.Грот, повинна допомогти дослідна психологія. Свій «монодуалізм» М.Я. Грот застосовує і до питання про свободу волі («Критика поняття свободи волі у зв'язку з поняттям причинності».-М., 1889).

Важливий ряд ідей, що почав розробляти М.Я. Грот у другий період своєї творчої діяльності, пов'язаний з метафізичною проблемою особистості.

«Людина є носієм всесвітніх начал,- пише М.Я.Грот у статті «Що таке метафізика» (1890),- одним з утілень світового розуму, але разом з тим вона й особистість, своєрідна і суб'єктивно цільна індивідуальність». У статті «Про час» (1894) М.Я. Грот доходить до ствердження *позачасового начала* в людині.

В останніх своїх статтях - «Основи експериментальної психології» (1896), «Поняття про душу і психічну енергію в психології» (1897) - М. Я. Грот прагнув поєднати «енергетичне» розуміння буття із спіритуалістичним, намагаючись застосувати закон збереження енергії до енергії психічної. Ці дослідження залишилися незавершеними...

В останні роки життя М. Я. Грот часто хворів - усе сильніше дошкуляв жорстокий ревматизм (хвороба почалася ще в Ніжині). Важкі напади унеможливили викладання. У 1899 р. Микола Якович планував поїхати на деякий час за кордон, після чого мав намір вийти у відставку і переїхати жити в Харків. Він уже перевіз туди родину. З Москви він виїхав 13 травня, геть хворий. У ніч на 23 травня 1899 р. він помер. Відповідно до заповіту його поховали в селі Кочетка, що за 50 км від Харкова. Тут він любив бувати влітку.

Ніжин, Одеса... Харків. Життя й доля Миколи Яковича Грота виявилися назавжди пов'язаними з Україною.

Якщо говорити про творчість М. Я. Грота як філософа й психолога, то особливість її, як відзначає багато дослідників, полягала в динамічності його філософських уявлень, у постійній еволюції його поглядів. Перебуваючи спершу під впливом позитивізму, а почасти й А. Ланге, М. Я. Грот, пережив захоплення пантеїзмом Дж. Бруно, в останній період своєї творчості зазнав глибокого впливу ідей Платона, а також Арістотеля. З позитивіста він перетворюється на метафізика, із детермініста- на прихильника свободи волі й позачасовості особистості... В цьому зв'язку дуже важливими нам видаються наукова, інтелектуальна чесність у шуканнях і професійна сумлінність М. Я. Грота. Однак ще ціннішим є вміння вченого еволюціонувати в той спосіб, щоб неодмінно поглиблювати свої первісні настанови, розвиватися так, щоб йти «всередину й угору», як дуже проникливе сказав про духовний розвиток М. Я. Грота В. Соловйов.

Висновок 7.

Отже, Микола Якович Грот, зазираючи у майбутнє, підкреслює значення моральності і роль її у прогресуванні суспільства. Власним прикладом демонструючи, чим є моральність, вживлена в людину. Прогресивність його в цьому дозволяє віднести його до когорти найвидатніших гуманістів ХХ століття, якими були А.Швейцер і Н.Аббаньяно. М.Я.Гроту вдалося стати не тільки самобутнім мислителем, а й глибоким провидцем. Завдяки своєму філософському чуттю, йому вдалося проникнути набагато далі існуючих до і в часи його філософських уявлень про прогрес.

3.1. Спроба дослідження філософського нарису М.Я. Грота “Джордано Бруно і пантеїзм”.

“Філософський скиталець” і “*homo viator*”,-саме так названо М.Я. Грота у розмірковуваннях про його філософські погляди І.В. Голубович, у розділі 3 монографічної частини посвяченої йому збірки з нагоди 150 річниці ОНУ ім. І.І. Мечникова [31, с.73]. При цьому науковицею справедливо зауважено, що цей вчений заслуговує набагато більше досліджень щодо нього, ніж на сьогодні є. Адже про український період М.Я. Грота написано мало, а про одеський період - ще менше.

Таким чином, Одеський період у науковій діяльності М.Я. Грота визначено періодом проекту реформи філософії. Якщо відійти від змісту його ідей, та звернути увагу на стиль, то кидається у вічі “динамічний характер думки, яка

часто-густо трансформується”. І тут не все пов’язується із біографічним критерієм, наголошується на умовність цього “локусу“, однак зовсім не означає відсутності його значення.

“Допитлива думка” і “нудьгуюче серце”, певно, спонукали вченого до написання праці “Джордано Бруно і пантеїзм” М.Я. Грот у Одесі, у 1885 році.

Присвячуючи свою працю видатному філософу XVII століття, М.Я. Грот називає його “героєм людської думки”. При цьому не оминає і той факт, що до її написання спонукали наміри поставити пам’ятник Джордано Бруно у Римі, де його спалили 17 лютого 1600 року, за “сміливе служіння істині”[2, с.1]. Саме цій нагоді написання повинна завдячувати ”одеська публіка”, для якої трудився М.Я. Грот. 10 лютого 1885 року в Актівій залі Новоросійського університету вчений читає лекцію, яка лягла в основу написання згаданої праці.

Поставивши перед собою завдання пролити світло бодай на частину філософської спадщини Джордано Бруно, М.Я. Грот визнає, що не зможе проаналізувати усе у повному обсязі. Тому, що : по-перше більшість праць не знаходяться навіть в межах держави, а по-друге: сам Джордано Бруно- “закинутий” філософ. Першоджерелами учений називає латинські видання професора Пізанського університету Фіорентино. Однак і воно було не повним через смерть виконавця цього державного замовлення. Однак більш досконалим М.Я. Грот називає переклад на німецьку із бібліотеки Кірхмана. Повертаючись до Одеських бібліотек, філософ наголошує, що в них немає “деяких із небагаточисельних”.

Метою праці науковець називає “З’ясування філософської ціни системи Джордано Бруно не лише в минулому, але і в теперішньому, коли всі ми так потребуємо в оновленні свого світогляду”.

Пояснюючи поняття пантеїзм, Грот М.Я. розкриває його крізь світогляд Бруно як такого, що “вірив в повне взаємопроникнення двох начал божественного і речового, в дійсно існуючому світі, чому і визнавав причиною і

джерелом всього існуючого єдиний початок, що поєднує в собі два згаданих спеціально- а саме- Бога-Всесвіт. Але пантеїзм Джордано Бруно має характерну особливість, що дуже рідко зустрічається в історії думки і являє собою основну особливість його доктрини, а саме: він не заперечував в ім'я Бога -Всесвіту особистого Бога, творця світу. При цьому Всесвіт і світ для Бруно, наголошує М.Я. Грот,-це різні поняття. Видимий речовий світ є лише продукт розвитку в приватностях загального початку з його речової сторони, а саме Всесвіту,- подібно тому, як життя, свідомість і думка у дійсному світі суть лише приватного прояву розвитку світового принципу свідомості, тобто Бога. Іншими словами, матеріальне і духовне життя дійсного світу не поглинають собою повною мірою всього матеріального і духовного життя Всесвіту. Тоді як Всесвіт, навпаки, як ціле - живе особливим життям, як ціле поряд зі спеціальним життям його елементів, - і свідомість, думка “організму” Всесвіту, говорячи новітньою мовою, і є Бог, в існування якого ми віримо.

Для проникнення в зміст сказаного, філософ вважає за необхідне надати відповідь на “капітальне запитання” про взаємовідносини науки і філософії, і про вплив тієї та іншої на хід людської культури.

Найвищою формою і найвищим продуктом людського життя учений називає людську думку. Водночас наголошує, що досягнувши цієї вищої форми як вищого фазису розвитку, вона в той же час відокремилась, стала чимось самостійним, але взаємодіє із нижчими формами. Виникненням цієї диференціації між думкою і життям людина завдячує самосвідомості, з тих пір, як в колі життєдіяльності її особливе місце отримала діяльність пізнання. З часом, сплутані на початку форми пізнання: релігійні, філософські і наукові, отримують кожна свою форму. І першою спробою такої диференціації М.Яю Грот називає спроби Платона, далі- Аристотеля. Знання поділялись тоді на загальні і спеціальні.

Але з розповсюдженням християнської релігії, протягом середніх віків, філософія ототожнювалась із наукою, і розглядалася виключно як знаряддя доказування релігійних істин і переслідувалась у всіх своїх більш незалежних проявах. І, як тільки вона виходила за межі релігійного догматизму, наштовхувалась на стіну заборон. Під впливом протестантства в XV- XVI столітті, вона швидко емансипувалась від своєї довгої рабської залежності, і пізнання роздвоїлось. Віра і знання як дві різноманітні форми пізнання істини, релігія з одного боку, а наука і філософія з іншого, стали існувати спільно, хоча вплив першої на розум, пропорційно розвитку філософії і науки, помітно все більше і більше послаблюється. Лише в XVII столітті філософи і науковці все менше ототожнюються. При цьому розпочинає домінувати думка про те, що філософія має дещо інші завдання, а ніж наука, і може бути визнана пізнанням особливого виду- пізнання суб'єктивним, відмінним від об'єктивного. В розвитку цього останнього переконання найбільшу роль, на думку М.Я. Грота, зіграв Іммануїл Кант. Розмежовуючи більш різкіше за попередників сутність речей від явищ, і визнавши, що наука може мати справу тільки з явищами, він “викинув” із науки цілий ряд таких питань, як -про сутність душі, матерії, Бога, що неподільно визнавалися раніше приналежними до науки і філософії. Однак із людського розуму ці питання не легко було вигнати, і тому вже сам Іммануїл Кант шукає способи іншим шляхом виправдати їх законність, при чому приходить до висновку, що ми можемо до них підійти безпосередньо зі своєї самосвідомості, шляхом особливої здібності “практичного розуму”. Сам Іммануїл Кант, визнаючи два джерела пізнання, ще не передбачав з-поміж них філософію і науку. Але вже визнавав об'єктом науки тільки “явища”, він вже вів своїх послідовників до цього розмежування.

Тут цікавим є твердження М.Я. Грота про те, що усі люди думки після Іммануїла Канта прямо чи опосередковано знаходяться під його впливом. Це визначає місце кантіанства в системі філософських учень, в тому числі і

відношення Одеської філософської школи до школи кантіанства. Микола Якович виділяє чотири табори людей думки після Іммануїла Канта: перші- це ті, хто повністю відхилив усі інші форми пізнання, окрім наукового, визнаючи об'єктом тільки явища, доступні досвіду (саме ці люди стали рушійною силою наукового прогресу в XIX столітті). Найбільшим теоретиком цього напрямку М.Я.Грот називає Конта, що визнає науку про явища єдиною істиною філософією в понятті “філософії позитивної”. Другі шукали докази теоретичної пізнаваності сутностей, і впали протилежну крайність- дійшли до спростування всякого значення за феноменальним, заявляючи про філософію як про єдину науку про сутності. Найсерйознішим представником цієї течії став Гегель. Треті знову намагались поєднати філософію і науку в дещо єдине. На цій ниві трудилися Гербертаріанці, до яких згодом долучилися англійські філософи індуктивної школи. Вони намагалися включити філософію в науку. Ці наміри породили популярний в часи М.Я. Грота погляд на філософію як на науку загальну відмінну від спеціальних,- синтезуючу висновки зі всіх спеціальних наук, - погляд найбільш “талановито” (на думку М.Я.Грота) визначений в “Основних началах Спенсером. Четверті (і їх міркування М.Я.Грот вважає найбільш розумними, але найменш поширеними), намагалися виправдати і розтлумачити особливе значення філософії поряд з наукою, категорично відкинули їх тотожність, і відпрацювали далі вказану Кантом проблему дійсності пізнання. Найвиразнішим представником цієї групи філософів М.Я.Грот називає Шомпенгауера, що розрізняв відмінність світу як уявлення (наука) від світу як волі, пізнаваної безпосередньо, інтуїтивно (філософія).

Резюмуючи полеміку щодо співвідношень релігії, філософії і науки, як М.Я.Грот називає її дотепер незавершеною, а спробу поєднати в єдине усі напрямки- хибною. І саме тут, він виголошує доктрину про корінну різницю і однакову законність наукового та філософського пізнання речей. І саме ця доктрина лежить в основі філософування “по-одеськи”.

Деталізуючи, учений нагадує, що людина живе двояким життям: об'єктивним і суб'єктивним, зовнішнім і внутрішнім. І це не гіпотеза, а факт, адже ми сприймаємо усі явища думкою і почуттями. І вже на нижчих щаблях розвитку свідомості- почуттям і відчуженням. Зовнішній світ ми сприймаємо переважно почуттями, думкою, а себе самого- переважно відчуженням і відчуттями. У фізиці і біології домінує зовнішній фактор, у психології і соціології- внутрішній досвідний. Вирізняючи ідеалістів, емпіриків і скептиків, М.Я.Грот кладе в основу пошук критерію достовірної істини в нашій свідомості. Так, у ідеалістів наголошує на тому, що вони шукали його не в об'єктивній, а суб'єктивній свідомості, в ідеалах, відірваних від почуттів. Інші мислителі - емпірики, зауважуючи на відносності чуттів, навпаки відхиляли всяку достовірність самосвідомості, і шукали критерій істини виключно в об'єктивному досвіді і його знаряддях. Треті, а саме скептики, помічаючи відносність і оману і відчуттів і чуттів, заперечували можливість будь-якого достовірного пізнання і твердого критерію істини. Лише невелика частина філософів, яких М.Я.Грот називає "критиками", визнавали двоїстість пізнання, достовірність якого досягається переробкою даних об'єктивної свідомості та самосвідомості. Розрізнення відчуттів ("ощущений") і чуттів ("чувствований"), притаманне філософуванню М.Я.Грота, призвели його до висновків про те, що безпосереднє пізнання речей розумом у проявах досвіду складає основу наукового об'єктивного пізнання. Безпосереднє пізнання речей почуттями, або суб'єктивне пізнання, відображується в релігійних світоглядах.

Підсумовуючи, мислитель зазначає, що філософія намагається вирішити те ж завдання, що й релігія, тобто задовольнити суб'єктивні потреби людського духу- потреби почуттів, але вона вже шукає ці потреби не незалежно від науки, а в союзі із нею. Стосовно релігії вона так намагається освітити релігійними поглядами і устремління людської природи, щоб вони узгоджувались із наукою,

а не йшли в розріз з нею, і релігію вкласти її в ті ж межі, в яких її роль є плідотворною і законною.

Отже, філософія тяжіє до вироблення такого світогляду, який, приймаючи всі безсумнівні висновки феноменального, наукового вивчення світу, в той же час освітлює саму суть і внутрішній зміст його.

Основною заслугою філософії науковець називає зосередження її уваги на дослідженні людини.

Повертаючись до пантеїзму, Грот М.Я. розрізняє три етапи його прояву у розвитку людської цивілізації: древній пантеїзм - за яким земля являє собою центр обмеженого покровом світу. Визнаючи світ витікаючим із Божества, древні визнавали також і існування інших, вищих витоків -духовних і світів, і внаслідок цього їх пантеїзм називається емаціональним- витікаючим. Через туманність цього поняття мислитель його називає містичним.

Новітні пантеїсти, з XVII століття, починаючи зі Спінози і закінчуючи Шопенгауером, є представниками іманентного пантеїзму, де ідея Бога повністю зливається із ідеєю душі- початком життя нескінченного Всесвіту.

Третьою формою є пантеїзм синтетичний, що намагається примирити пропозиції іманентності та трансцедентності Божества,- ідеї Бога як початку життя і як особистої безкінечної свідомості Всесвіту. Лише в цій синтетичній формі пантеїзм і є справжнім монодуалізмом, примиренням єдності і роздвоєння начал Всесвіту. І найвищим виразником його в епоху Відродження М.Я.Грот називає Джордано Бруно.

Розглядаючи досконалість примирення монодуалістичним пантеїзмом у філософії наукового і релігійного типу світоглядів, науку мислитель охарактеризовує як матеріальну і моностичну. Релігію ж розглядає як дуалістичну, побудовану на протиставленні двох начал -добра і зла, як символів морального і аморального, схвального і несхвального. Щодо протилежностей Бога- речовині, духу -тіла. Але при цьому релігія не відкидає монізм- єдиний Бог,

як і не відкидає дуалізму наука-, що вважає свої об'єктами матерію і силу, ділить і множить, додає і віднімає.

Тому філософський монодуалістичний пантеїзм, не відступаючий від даних науки в тлумаченні “явищ” повинен зустріти або співчуття, або він здатен доповнити її і розширити сферу знання взагалі.

Розмірковуючи над тим, що ж собою являє істинний синтетичний пантеїзм, М.Я. Грот зауважує, що насамперед він повинен виходити із тієї основної ідеї, що не безсвідома сила сама по собі допрацьовується у світі до свідомості, а навпаки, свідомість як вища в світі форма сили і як одна з двох першочергових основ чи сторін єдиного буття, розподіляючись в мінімальних дозах, і в диференціаціюючійся речовині і примушена долати її інертний супротив, перетворюється в різноманітні інші, вищі форми сили нам відомі.

Висновок 8.

Отже, Одеська філософська школа, в проекції її розуміння і викладу М.Я. Гротом через пантеїзм Джордано Бруно - це така система знань про світ, де різниця і однакова законність наукового та філософського пізнання речей є доктриною, і лежить в основі особливої теорії контрасту свідомості і організованої речовини в нашому власному індивідумі, що є більш первинний і типовий, як показник істинної сутності буття Всесвіту, у порівнянні із контрастом несвідомої сутності і матерії в необмеженій природі. І цей останній контраст виведений із першого, а не навпаки.

Більше того, філософія для Одеської філософської школи є пізнання почуттями, але не чистими почуттями, як в релігії, а такими, що примирені з думкою. Тобто вона повинна обрати із можливих світоглядів такий, який не суперечить науці, і сприяти тим самим розвитку феноменальних знань, повинна розвивати, виправляти і змінювати їх в особливих елементах і способах вираження істинно-пантеїстичної доктрини.

3.2. Шлях від позитивізму до метафізики.

Метафізичне вчення М.Я. Грота в науковій літературі і досі неоцінене належним чином. Причому, що найсумніше, українськими дослідниками. Дорадянські науковці більше вивчали еволюцію його поглядів, ніж суть філософської концепції. Деякі з них (В.Зеньківський, Г.Лопатін, Н.Лосський, В.Соловйов) виправдовували це її незавершеністю. Окремі науковці (Ю.Айхенвальд, П.Соколов, Е.Спекторський, Г.Шпет) переймалися внеском М.Я.Грота у пропаганду філософії в широких колах громадськості або в розвиток академічної філософії (Е.Радлов). Інші звертали увагу на релігійний бік його вчення (А.Введенський, Л.Толстой, А.Козлов, Г.Челпанов). У радянський період ім'я М.Я.Грота лише двічі загадувалося в філософських енциклопедіях, де його було представлено як викладача і інтерпретатора історії філософії. В пострадянську добу досліджувалися лише етичні (М.Лук) і психологічні (В.Роменець) аспекти гротівського вчення. У цій роботі ставиться за мету висвітлити основні положення метафізичного вчення М.Я.Грота, показати їх

оригінальність і неповторність, оцінити їх зв'язок з українською філософською традицією. Постать М.Я.Грота нагадує постать М.Гоголя в літературі, який хоча і писав російською мовою, проте наскрізь був просякнутий українським духом. Цей дух відчувається у філософському вченні М.Я.Грота, яке має незліченно багато дотиків до філософії Г.Сковороди і П.Юркевича. Заглибленість його у психологію – це відлуння і продовження української філософської традиції кордоцентризму. Але М.Я.Гроту, який був за походженням німцем і глибоко знав західну європейську філософію, вдалося настільки міцно і органічно переплести її з українською, що його вчення і сьогодні вражає своєю самобутністю. Особливо унікальною є метафізична концепція М.Я.Грота, у якій він зробив провідним принцип психологізму і сформулював поняття монодуалізму. Зробивши відбір історико-філософського матеріалу, необхідного для побудови нової метафізики, М.Я Грот, перш ніж вмонтувати його у власну систему, оцінив загальний стан метафізичної науки, представив своє бачення того, якою повинна бути нова метафізика й у чому повинні полягати її головні завдання. Важливість розв'язання цих завдань полягає в тому, що, як писав М.Хайдеггер, «метафізика, у всіх своїх видах і на всіх історичних щаблях є особливим роком, але, можливо, також і неминучий рок... й передумова ... його планетарного панування» [50, с.212].

Оцінюючи метафізичні системи, що існували в історії філософії, М.Я. Грот відзначає, що «найбільш повні системи метафізики прагнули, виходячи з одного основного начала, зв'язати з ним внутрішнім логічним зв'язком всі інші начала й створити, таким чином, всеосяжне і всебічне світоспоглядання». Однак вони, на його думку, не зуміли повною мірою розкрити проблеми людського буття у всій його багатогранності. Одні, віддавши перевагу розумному початку в людині перед чуттєвими, звели її до суб'єкта пізнання. Інші, віддавши перевагу одній з чуттєвих сторін людини перед іншими чуттєвими сторонами: моральній – в І.Канта, вольовій – у А.Шопенгауера, естетичній – в Г.Гегеля й т.д., збіднили

зміст її духовного життя. Більше того, стверджує М.Я.Грот, вони скептично оцінюють можливості перетворення людського буття самою людиною й не бачать все зростаючої в історичному розвитку сили й значення її почуттів, душі й психіки в оволодінні світом. Усунути існуючий у метафізиці розрив між раціональною й чуттєвою сторонами людського буття, між об'єктивною стороною свідомості, регульованою розумом, і психологічною стороною людського існування, регульованою почуттями, може, на думку М. Я.Грота, тільки врахування філософом психологічного чиннику людського існування. Цей психологізм, тобто зорієнтованість на психологічну сторону людського існування, говорить М.Я.Грот, надзвичайно необхідний. Неврахування психологічної сторони призводить до раціоналізації людини й надмірного спустошення її внутрішнього світу. Психологічне виступає основою цілісності особистості, зв'язуючи душу й тіло в єдину й вирівнюючи тим самим особистість у бік гармонії.

Разом з тим, психологічне є необхідним чинником при вирішенні найрізноманітніших філософських проблем і корінного протиріччя кантівської системи, зокрема, М.Я. Грот розглядає метод почуття як філософський, називаючи його методом суб'єктивної індукції в протилежність науковій об'єктивній індукції. «Апріорний метод метафізики, – пише він, – і є методом почуття» . За допомогою даного методу М.Я. Грот вирішує питання про пізнаванність сутності «речей у собі» і Бога, над яким билися багато філософів, але, на його погляд, так остаточно й не вирішили. Пізнання, пише він, робить своїм об'єктом тільки незмінне. Платон це незмінне відокремлював від змінюваного й виділяв в особливий світ реальностей, доступних тільки розуму, світ ідей. Душа живе в цьому світі до народження, споглядає ідеї, а в кінцевому, земному житті – пригадує. Аристотель, на думку М.Я.Грота, був проти цього відділення сутностей від речей. Сутності існують у самих речах, поряд з «речами в собі». «Декарт явно прийняв точку зору Аристотеля у своєму вченні про

субстанції, атрибути і модуси, а за Декартом пішли тим же шляхом Спіноза, Лейбніц, Вольф, Кант, Шопенгауер і з ними вся новітня філософія, причому до Канта всі були впевнені в пізнаванності сутностей» . І.Кант поставив межу пізнанню, представивши сутності (ноумени) фікціями. Якщо це твердження прийняти, розмірковує М.Я.Грот, то багато метафізичних систем зруйнуються, тому що метафізика будується на контрасті сутності і явища. «Вся метафізика, яка є «філософією ноуменів», – пише він, – сама собою зникне, а з нею зникнуть і всі сучасні форми метафізичної філософії: матеріалізм, спіритуалізм, ідеалізм, сенсуалізм і їхні родичі, тому що розбіжності й особливості всіх цих філософій стосуються саме питань про природу ноуменів або сутностей речей, про можливість пізнання й про спосіб цього пізнання» [13,с.143]. Щоб урятувати метафізику, переконаний М.Я. Грот, потрібно показати як можливо пізнання сутності речей. У зв'язку з цим він змінює загальновизнаний погляд на метафізику, який утвердився в сучасній йому філософії і дістався в спадщину від І.Канта.

Визнаючи, що метафізика становить загальну основу й загальний метод філософії, він значно розширює її межі і можливості. «Метафізика як наука, – пише він, – є дослідження й визначення загальних форм і законів духу (розуму й волі) у пізнанні дійсності, а також у впливі його на дійсність»[3, с.100]. Своєрідністю метафізики, на думку М.Я.Грота, є те, що це не дослідна, а умоглядна наука. Незважаючи на те, що її методом дослідження є метод почуття, вона, пише М.Я.Грот, «спираючись на почуття, будується все-таки думкою й бере своє підґрунтя в науки» . Метафізика є «наукою, що прагне умоглядно визначити абсолютно достовірні й обов'язкові – не тільки для нашого уму, але й для об'єктивної діяльності – якісні відносини явищ досвіду».

М. Я. Грот розмежовує метафізику й філософію, відзначаючи, що метафізика намагається перевести в поняття схоплені почуттям вищі ідеали й цілі й звільнитися від випадковості й суб'єктивності почуттів. Вона відбиває суть

філософського пізнання, яке полягає в переробці почуттів у поняття. Але метафізика, говорить М.Я. Грот, ще не вся філософія. У філософії, окрім метафізики як «наукового елемента», завжди присутній суб'єктивний елемент почуття й творчості, нерозривно пов'язаний з душевним ладом особистості й народу. «Філософія, – пише він, – прагне примирити думку й почуття, науку й релігію, і скласти їх в одне ціле бачення» [4, с.58]. Вона «не є тільки наукою, а є, насамперед, внутрішнім процесом суб'єктивного зростання людини, процесом творчості; ірраціональним розвитком почуття й волі (до раціональної системи ідеалів і принципів)» і постійно носить національний характер.

У метафізиці ж такий елемент відсутній і вона не може бути національною. «Людина, – пише М.Я.Грот, – носій всесвітніх начал, одне із втілень світового розуму. Як приватний прояв всесвітнього розуму – вона метафізик, математик, астроном, фізик, хімік та ін., яка не відає, що в ідеалі – ніякої національності; як суб'єктивно-цільна індивідуальність вона – художник і філософ, тобто носій суб'єктивно-цільного світогляду й одне з втілень національних особливостей духу» .

Таким чином, розуміння метафізики в М.Я.Грота в декількох пунктах істотно відрізняється від кантівського уявлення про неї. У М.Я. Грота – це «наука про поняття духу (розуму й волі)», на відміну від І.Канта, у якого вона є тільки «завершенням усієї культури людського розуму».

Вона є достовірним пізнанням даних не тільки внутрішнього, але й зовнішнього досвіду. У І.Канта ж зовнішній досвід незбагнений, оскільки розсудок і розум не можуть проникнути в сутність ноумена. Крім того, метафізика в М.Я.Грота є не тільки «науковим елементом» і методом філософії, але й методом «впливу на дійсність». У І.Канта дійсність за допомогою метафізики змінити не можна, оскільки вона являється йому в заданих апріорних формах існування простору й часу. Для І.Канта більш важливою виявляється не дія, а бездіяльність, оскільки необхідність зовнішнього світу обмежує свободу

людини. Нарешті, метафізика М.Я.Ґрота здатна розкрити сутність людини й осмислити її буттєвий статус. У І.Канта людина як ноуменальна істота недоступна пізнанню, а, отже, недоступне пізнанню і її буття. Розвиваючи своє бачення на метафізику, М. Ґрот відзначає, що вона, на відміну від дослідних наук, які досліджують явища тільки внутрішнього досвіду, вивчає умови будь-якого досвіду – не тільки внутрішнього, але й зовнішнього. «Метафізика, – зауважує М. Я. Ґрот. Вона може мати різні відділи. «Вона може досліджувати загальні форми і начала будь-якого досвіду і будь-якого душевного життя (тобто відповідати психології як дослідній науці – це метафізика у власному сенсі або ж вивчати основні форми якої-небудь спеціальної області душевного життя, наприклад, пізнавальної (теорія пізнання або метафізична логіка), моральнісної”».

Пізнання істин метафізики або метафізичне пізнання, за М. Я. Ґротом, – це пізнання особливого роду. Воно є пізнанням духу, осягненням трансцендентного, надчуттєвого й тому націлене на пізнання світу в цілому. Ніяке інше пізнання не може пізнавати й корегувати метафізичні істини. Поняття науки, гадає М. Я. Ґрот, не охоплюють всієї дійсності, оскільки вони пізнають тільки те, що перебуває в часі й просторі, тобто явища фізичного життя, які супроводжують духовне буття. Духовні ж акти позачасові і не піддаються науці. «Наше внутрішнє життя, – пише він, – протікає за межами часу. Час не є формою внутрішнього, психічного, надчуттєвого досвіду. Час і простір психічних процесів недійсні. Це псевдо-час і псевдо-простір».

Своєю ідеєю про позачасовість психічних процесів М.Я. Ґрот розвиває думку Р.Декарта про непротяжність психічного. «Духовний же наш зміст, – стверджує він, – вічно є, і не тільки як потенція, можливість, але й як неперервний акт, – у глибині й під поверхнею нашої індивідуальної тваринної свідомості. Тут пригадуються “Пасії Душі” Рене Декарта у перекладі Олега Хоми. Та неперервна самосвідомість особистості, суб’єкта, свого цільного і єдиного «Я», з його незмінною душевною організацією, з його постійними

психічними, логічними, етичними й естетичними формами і законами буття, з його здібностями і силами, з його ідеями, ідеалами й прагненнями, які неперервно здійснюються і втілюються... Все це самосвідомість, яка включає й духовний зміст нашого досвіду, пам'яті, творчих сил, намірів, надій і мріянь [44, с.150].

Яким же чином, згідно М.Я.Грота, метафізика здатна досягнути розвиток духу, його форми і закони? Завдяки почуттям, – відповідає він. У порівнянні з раннім етапом філософських шукань зрілий М.Грот поглиблює своє розуміння природи почуттів і значення їх у пізнанні й діяльності людини. Почуття мають тепер у нього цілком об'єктивну природу і є нічим іншим, як проявом у нас законів природи. «Об'єкти, пише М.Я.Грот, накладають свій відбиток на всі сприйняття й дії суб'єкта, не кажучи вже про те, що сам суб'єкт підпорядкований у своєму існуванні й діяльності законам об'єктивним». Неправильно було б припускати, вважає він, що всі почуття відносні й суб'єктивні, у протилежному випадку виявилось б, що й усі принципи, цілі, ідеали пізнання й діяльності людини відносні й суб'єктивні, що суперечить дійсності. «Почуття, – писав Ю.Айхенвальд, – втратило в очах Грота свою відносність і суб'єктивність і піднялося на високий щабель такого моменту, котрий безпосередньо ставить людину перед потаємною проблемою буття й дає їй відповіді на неї. Спонукальна сила або важіль науки, інтелектуальної діяльності – це властиве нам почуття істини або розумової гармонії. Нехай почуття є надбанням особистості, адже особистість – це відбиття світу і його законів, це мікрокосм, і тому його суб'єктивна оцінка всесвіту може й повинна перебувати в близькій відповідності з дійсним смислом і ціною світобудови» .

У пізнанні, розмірковує М.Я.Грот, почуття відіграють не менш важливу роль, ніж розум. Вони виробляють загальні норми й оцінки речей і діяльності людини, виступаючи, з одного боку, об'єктом дослідження розуму, а, з іншої, регулятивними принципами нашого ставлення до дійсності. Перероблені розумом почуття стають об'єктивною основою пізнання і діяльності людини,

критерієм її знання. «При відомій переробці почувань нашою свідомістю, – пише він, – вони здобувають значення не тільки важливої, але й цілком необхідної, достовірної й загальної основи пізнання внутрішньої сторони речей... Об'єктивність почуттів як критеріїв знання й діяльності є продуктом усе тієї ж роботи ума, яка дає об'єктивний характер нашим уявленням і поняттям» . На ґрунті такої переробки почувань і почуттів, стверджує М.Грот, людський дух творить мистецтво, будує загальні принципи моральнісної діяльності й обов'язкові ідеали особистого й громадського життя, через які людині відкривається шлях до пізнання позамежного і містичного, яке здійснюється через ірраціональну переробку раціонального пізнання. Це стає можливим завдяки тому, що почуття містять у собі надчуттєві ідеали й, будучи переробленими в поняття, завжди зберігають в останніх свій ірраціональний зміст.

«Переробка відчуттів у поняття, – пише М.Я. Грот, – уможлиблює раціональне пізнання наукою. Переробка почувань у почуття – художнє осягнення дійсності мистецтвом. Переробка матеріалу почуттів у поняття – пізнання цілей і належного філософією. Переробка матеріалу ідей у почуття уможлиблює вище містичне осягнення світових начал і смислу світового процесу . Основа такої переробки, на думку М.Я. Грота, є раціональною. Але він називає її «вторинним ірраціональним пізнанням», на відміну від первинного, ще не обробленого розумом. Цей вторинний, вищий рід ірраціонального пізнання, згідно з ним, «виражається краще поняттями містичного, релігійного осягнення дійсності... Його відмінні особливості виражаються в понятті віри, що завжди доповнює й завершує знання».

Таким чином, специфікою метафізичного пізнання, за М.Я.Гротом, є те, що воно одночасно раціональне й ірраціональне, наукове й інтуїтивне, а тому може проникнути в сутність, пізнати позамежне, а з ним і наше духовне буття. «Пізнання цілей, належного, обов'язкового, – пише він, – раціональне й наукове,

тому що воно засноване на поняттях, і в той же час інтуїтивне й ірраціональне, тому що поняття мають об'єктом готовий ірраціональний зміст почуттів» . Джерелом раціонального пізнання є поняття, вироблювані логікою ума (М.Я. Грот називає цей процес розумінням), джерелом інтуїтивного, ірраціонального пізнання – почуття, вироблювані логікою почувань (процес осягнення), які містять надчуттєві ідеали. «Інтуїтивне або ірраціональне пізнання почуттям, – пише він, – можна назвати осягненням на протигагу раціональному пізнанню умом, яке виражається терміном розуміння» .

Виходячи з цього, М.Я.Грот відкидає кантівське судження про принципову непізнаваність духу. «В душевному світі, – пише він, – немає границі між сутністю і явищем. Те, що ми називаємо психічними «явищами» і психічною «сутністю», суть лише дві сторони того самого психічного факту: це дві сторони нашої свідомості – зовнішня й внутрішня, емпірична й метафізична» .

М.Я. Грот визнає твердження І.Канта доречним тільки в смислі вказівки на те, що наше знання має межу й границю. Усе, що лежить за межами нашого знання, говорить він, ми дійсно не можемо знати. Але ми можемо пізнавати сутності й трансцендентне. Переходячи від відчуттів і чуттєвих уявлень до понять, ми переходимо в той же час від явищ, що змінюються, до незмінних законів, і цей процес називається індукцією. Є ще внутрішня суб'єктивна індукція – від явищ внутрішнього досвіду до осягнення законів внутрішнього буття, яка дозволяє проникнути в позамежне. Кожна людина, стверджує М.Я.Грот, має особливе внутрішнє існування «для себе» і тільки в цьому смислі пізнання її обмежене й суб'єктивне. Але пізнання об'єктивне, достовірне і повне, коли воно нерозривно пов'язане з існуванням «для світу». Завдання метафізики, каже М.Я.Грот, полягає «в усуненні в сприйнятті чуттєвості всього відносного і випадкового, результатом чого повинна стати наявність у поняттях і почуттях загального, неминущого, для всіх людей обов'язкового» [15,с.187].

Практичний розум і сила судження І.Канта, на його погляд, і є тими функціями ума, які пізнають за допомогою почуття істинні достоїнства і недоліки речей і виробляють об'єктивні цілі й ідеали. Метафізика М.Я.Грота ставить собі грандіозну мету пізнати світ у цілому й виразити його в логіці особливих надмежних понять, представивши буття як людське існування. Тому й людина з її душею, чуттєвістю, розумом, волею й моральністю перебуває в центрі його метафізичної системи.

Існування людини визначається М.Я.Гротом, виходячи із проблеми буття, й описується замкнутим колом. Людина, пише він, є породженням буття й повинна реалізовуватися в ньому. Це змушує її звертатися до метафізичних питань усвідомлення своєї буттєвості й осягати смисл буття. «Діяльність людини, – пише М.Я.Грот, – визначається двома чинниками: самою людиною й світом, серед якого вона діє. Щоб діяти розумно людина повинна пізнати світ і саму себе, – закони, яким підпорядковане існування світу і її власне існування, смисл і призначення життя світу і її власного життя і діяльності» [3, с.145].

Осягаючи навколишній світ і саму себе в битійствуванні, кожна людина, вважає М.Я.Грот, прагне до вироблення власної метафізики, до власного розуміння і пояснення буття, через які виражається її індивідуальність, моральність і свобода. Пізнання людиною світу і самої себе закладає в ній фундамент майбутньої особистості, її духовності.

Духовність, за М.Я.Гротом, становить стрижень особистості. «Дух наш, – пише він, – є сонце, що безупинно освітлює для нас світ як своє створіння. Цей світ рухається – але сонце стоїть, – суб'єкт залишається незмінним, єдиним, цільним і це єдине, ціле називається особистістю. Всі перетворення емпіричної, тваринної індивідуальності не здатні змінити цю єдину особистість» .

Людське буття, говорить М.Я.Грот, являє собою світ людської суб'єктивності. За своїм змістом це світ неосяжної, невичерпної й безмежно багатой духовності. На його думку, увесь існуючий світ володіє духовністю тією

чи іншою мірою. Свідомість, дух, пише він, є основою внутрішнього буття всесвіту. Але відмінність світу людини від світу природи полягає в тому, що перший обдарований «духовним началом» незмірно більшою й вищою мірою й через «почуття або самосвідомість їй відкривається внутрішній сенс життя всесвіту, його розумність і доцільність». Тому світ людини є тим виміром, за яким можна судити про світ у цілому. У цьому вбачається переклик думки М.Я. Грота з відомим висловлюванням Протагора про те, що «людина є мірою всіх речей сущих – що вони існують, не-сущих – що вони не існують».

Буття людини, відповідно до М.Я.Грота, невіддільне від буття світу, оскільки людина є мікрокосмосом, невидимими нитками пов'язаним зі світом. Цими невидимими нитками виступає духовність, духовне начало, яке об'єднує все буття, керує ним своєю думкою і волею. Це начало є вічним, єдиним і особистим. Вічним – тому що існувало завжди й не знищиться в майбутньому. Єдиним – тому що зв'язує воедино буття людини і світу. Особистим – тому що у всьому і кожному, у чому воно проявляється, воно проявляється в неповторності з іншим так, що завжди зберігає свою індивідуальну сутність. Це начало і є Бог у розумінні М.Я.Грота.

Як божество, воно володіє, по-перше, думкою, почуттям і волею, а, по-друге, психікою, розумом і моральністю. Бог, Єдине або начало усього існуючого, за М.Я.Гротом, є «особистою свідомістю всесвіту» з його розумом, законами й гармонією, що має нескінченну думку, почуття і волю, які живуть у нашій кінцевій думці, волі й почутті. Божество, свідомість всесвіту – це сила, яка керує природою як живим організмом. Сила є основою світового життя. Таким чином, у гротівському розумінні духовного начала з'єднуються й платонівське розуміння Єдиного як вищого блага, і брунівське Єдине як нескінченна, божественна й особиста свідомість всесвіту, і Соловійовська Софія як абсолютне, жіноче, духовне першоначало. А отже, механістична концепція розуміння еволюції змінюється в М.Я. Грота філософською ідеєю розвитку.

Будучи частиною космосу, людина виступає в М.Я.Грота поєднанням двох начал: духовного, божественного і природного, матеріального. М.Я.Грот реалізує тут платонівську ідею про єдність душі й тіла й соловйовську ідею про двоприродність людини. «Людина, за В.Соловйовим, є істотою двоїстою: властиве їй божественне начало звільняє її від тваринної природи, а ця остання робить її вільною щодо божества».

За М.Я. Гротом, людина є єдністю чуттєвого, психологічного і раціонального, розумного. Як і В.Соловйов, у двоприродності людини він убачає зв'язок між кінцевим, минулим, матеріальним світом і світом вічним, нескінченним, божественним, трансцендентним.

Саме завдяки єдності в людині божественного й природного начал, людина, на думку М.Я.Грота, пов'язана зі світовим творчим і духовним началом, яким є Бог, і з навколишнім світом або природою. Досліджуючи проблему Бога, М.Я. Грот піднімає питання про зв'язок існування божественного, духовного начала у всесвіті з існуванням духовного начала в людині. Він стверджує, що завдяки цьому вічному духовному началу, людина наповнює матеріальну частину своєї природи (тіло) одухотворюючим змістом, одержуючи можливість творити й реалізовувати в собі вищі цінності й ідеали буття. Завдяки невичерпності свідомості всесвіту і різноманітному прояву її в людському бутті, пророкує М.Я. Грот, пізнання й духовність людини не має меж удосконалюванню й для них в історії завжди знайдеться місце майбутнім поколінням. У божественному началі, стверджує М.Я.Грот, укорінена сутність людини.

З його розвитком душа людини здобуває цільний, гармонічний зміст, а людина досягає свого вищого призначення у світі. Кожен повинен відкрити в собі цей божественне начало і розвинути його відповідно до своїх духовних запитів, бо без пробудження його і без актуалізації свого сутнісного потенціалу неможливо знайти сенс існування ні в природі, ні в суспільстві. Пізнавши й

розвинувши свою вищу сутність, людина тим самим стикається з вищим буттям. Єдина душа світового божественного начала лежить, на думку М.Я.Грота, у всьому існуючому. Але в природі, як вона дана нашому спогляданню, вона має двоїсте начало, яке розпадається на дві постійно протиборчі сили: «силу-дух» і «матерію-силу». Матерія при всій протилежності духу, припускає філософ, може мати в основі ту ж духовну природу. У досвіді вона відкривається нам як сила опору й інерції й тому відрізняється від активної «сили-духу» тільки як пасивна сила. Матеріальне начало, стверджує М.Я. Грот, є чимось пасивним, нетворчим, затримуючим розвиток і прогрес, ведучим до застою і смерті.

«Сила-Дух» має активність. «Силу-дух» він пов'язує з духовним, нематеріальним і обов'язково творчим. «Сила-дух» властива людині, котра освоює навколишній світ і свій людський світ.

Процес розвитку «сили-духу» М.Я.Грот розглядає як процес поневолення нею «матерії сили», а розвиток матерії – як процес поневолення її «силою-духу», тобто як процес її одуховторення. Але «все в природі, попереджає М.Я.Грот, обдароване активною силою і різними ступенями свідомості або духовності».

Висновок 9.Таким чином, мислитель хоче примирити два різні начала – світ духу й світ матерії.

3.3. Оптимізм і песимізм як світогляди. Монодуалізм.

Вступаючи на шлях дослідження категоріального апарату М.Я. Грота , а саме : оптимізму, песимізму, монодуалізму, варто наголосити та тому, дуалізм як вихідну роздвоєність начал мислитель називає пагубним. Не менш шкідливим для людини і суспільства вчений охарактеризовує монізм- вчення про єдність усіх начал в природі. Загальним же джерелом і першого і другого, філософ називає раціоналізм, яким досить тривалий час пишалось людство, і заслуга якого полягає у створенні сучасної науки. Однак доведення до крайнощів-заперечення філософії, М.Я.Грот називає негативним явищем.

Охарактеризовуючи істину, М.Я.Грот не називає її серединою між двома думками- крайнощами, а заявляє, що істина є інтеграцією диференційованого,- органічний синтез протилежностей, поєднаних їх в дечому вищому. У даному випадку, істина- в синтезі монізму і дуалізму,- уперше названа монодуалізмом.

Отже: монізм і дуалізм М.Я. Грот використовує ніби для примирення світу духу і матерії.

Монізм зливає світ духу й світ матерії в одному всеосяжному началі. Дуалізм розділяє їх на два різних принципи, несумісних один з одним і зовсім самостійних. М.Я.Грота не влаштовують обидва варіанти. Він уживає спробу примирити протилежності, сполучивши світ духу й світ матерії іншим способом. Для цього до своєї концепції метафізики для позначення першооснови світу він

уводить новий термін – «монодуалізм» і від нього називає свою концепцію метафізики монодуалістичною.

Монодуалізм поєднує в М.Я.Грота матерію й дух у поняття сили. «Споконвічний мій дуалізм думки й почуття, об'єктивного й суб'єктивного, науки й філософії, а потім науки й релігії, ще далі механізму доцільності, необхідності й свободи, егоїзму й альтруїзму та ін., – пише він, – перетворюється непомітно для мене в дуалізм матерії й духу, поєднаних в «поняття сили»» [4, с.15].

Що ж таке душа? – запитує М.Я. Грот. Згодом це запитання повторить і М.М. Ланге. Людська душа, за М.Я.Гротом, є монодуалістичний принцип примирення матерії й сили, а Бог, божественне – монодуалістичний принцип примирення духу й матерії. У процесі свого розвитку, стверджує М.Я.Грот, «сила-дух» значно впливає на світ, перетворюючи й одухотворяючи собою все відстале, матеріальне й нетворче. Переборюючи «силу-матерію», вона веде до нового, до прогресу, до свободи волі, до добра, до краси. «Сила-дух», уважає М.Я.Грот, дозволяє виявитися духовному началу в людині і розкритися у всій повноті в її душі. Вона є джерелом любові й ненависті, страху й надії, а також естетичних почуттів – прекрасного і потворного, інтелектуальних почуттів – істини й неправди, згоди й протиріччя, етичних почуттів – добра й зла, релігійних почуттів. Душа виступає в людині визначальним чинником її розвитку й оновлення.

Матеріалізм, відповідає він, ототожнює поняття душі з поняттям сили. Насправді це не так. Оскільки з'ясувати, що таке сила, ми можемо тільки за допомогою самосвідомості нашого внутрішнього досвіду, а самосвідомість є активною силою й причиною всіх дій, то, отже, природа душі, вказує він, повинна визначати природу сили.

У такому випадку душа є мікрокосм, що має божественну природу. Розкривши її внутрішній зміст, ми відкриємо для себе й істинно суще, і благе, і

прекрасне. Звідси душу – саме очевидне й саме реальне буття у всесвіті. Функціонування душі М.Я.Ґрот пов'язує із законом збереження енергії, який притаманний «сили-духу». «Сила-дух», стверджує він, незнищена. Вона завжди переходить із вільного стану в напружений, котрий завжди є тимчасовим, і підкоряється закону збереження енергії.

Цей закон, говорить він, стверджує, що всі модифікації природних сил полягають лише в переході з їхнього прихованого стану в діяльний. Всі трансформації «сили-духу» є звільненням духовних енергій у природі з їхнім поступовим перетворенням. М.Я.Ґрот робить висновок, що аналогічні перетворення характерні й для душевного світу людини. Психічна енергія може існувати у формі певних здібностей, які можуть проявлятися більшою або меншою мірою в тій або іншій людині й приймати різну форму. «Сутність людини – специфічна психічна енергія, що проявляється з найбільшою інтенсивністю в сфері почуття. Душа – ряд внутрішніх психічних станів або актів людини». В основу світового процесу М.Я. Ґрот кладе шопенгауєровську волю до життя, вбачаючи в ній джерело всякого буття і розвитку, кваліфікуючи при цьому світову волю як прояв божественної сили, і, на відміну від А.Шопенгауєра, наділяючи її властивостями розумності й добра, незважаючи на те, що у світовій стихії з'єднуються дві протилежні тенденції: прагнення до вічного й універсального ідеалу буття прагнення до особистого егоїстичного існування. Одухотворяти всесвіт, підсилювати імпульс його ідеального життя всією напруженою думки й почуття – от вимога світової волі, яка у своєму моральнісному моменті є світова любов. «Воля в основі своєї –, пише М.Я.Ґрот, – і є світова любов... зла воля є порушення закону світової гармонії в суб'єкті» [6, с.80].

Світова воля, стверджує М.Я.Ґрот, проступає в людині, але все, в остаточному підсумку, залежить від неї самої. Вона сама повинна виявити й реалізувати себе, зробити свій власний вибір. Будучи частиною всесвіту, космосу

і виступаючи проявом «світової божественної волі», людина повинна придушити в собі егоїстичне начало, щоб пізнавати й творити буття, нескінченно вдосконалювати свій внутрішній світ, тому що тільки в процесі свого духовного розвитку їй відкривається божественне – прагнення до вищих цінностей та ідеалів, прагнення до пізнання свого призначення і смислу своєї екзистенції, прагнення до здійснення свободи.

Відкриваючи божественне в собі, людина активно творить світ своєї власної суб'єктивності і духовності, перетворюючи навколишню дійсність і втілюючи в ній ідеали буття, тим самим розвиваючи божественне начало у собі. М.Я.Грот наділяє тут людину активною творчою силою – «силою-духу», вважаючи її перетворюючою силою дійсності. Це положення М.Я.Грота про активну роль людської суб'єктивності йшло врозріз із соловйовським трактуванням цього питання. Вищим продуктом світового процесу М.Я.Грот називає духовну самосвідомість всесвіту, яка є результатом перетворення нижчих форм енергії у вищі і в яку вливаються самосвідомості окремих людей. «Силадух», на переконання М.Я.Грота, тимчасово перебуває в людині. Тому сенс людського існування полягає в тому, щоб гідно прожити життя й залишити свою тимчасову оболонку, розчинившись у світовій стихії. Оскільки це можливо тільки при розкритті людиною творчого, духовного начала в собі, то завдання метафізики полягає в тому, щоб допомогти людині духовно розкритися й реалізувати смисл людського буття.

Таким чином, метафізика М. Я.Грота не є чітко оформленою й завершеною системою, але багато її положень дозволяють судити про те, що його концепція була дійсно оригінальним і неповторним кроком у розвитку вітчизняної філософії в постановці й вирішенні її деяких проблем. Так, метафізика в нього була не тільки пізнанням законів і понять розуму, але й волі (обоє включалися в поняття духу); методом метафізики служив метод почуття, а домінуючим принципом – принцип психологізму; способом розуміння світобудови став

монодуалізм, чого ще не було в історії метафізики. Більше того, М.Я.Ґрот ув'язав свою метафізику не тільки з пізнанням духу, а й із впливом його на дійсність. Він підняв духовне начало у світі і в людині, але віддав йому пріоритет у розвитку саме людини, відкривши в ньому сенс людського існування. Віддавши належне божественному як способу поліпшення людських якостей і їхньому вдосконалюванню, він не відібрав у людини надію на свої сили й залишив їй можливість самій реалізувати себе й спробувати змінити світ.

Аналізуючи роль моральності в суспільстві, М.Я. Ґрот відзначає відмінність між науковим, соціологічним і соціально-етичним аналізом прогресу. На його думку, соціологія тільки констатує і передбачає прогрес, тоді як етика, не дивлячись на те, що вона не може точними даними його прорахувати і виразити, закладає підвалини прогресу і може озброїти людину засобами просування суспільства на шляху до прогресу. Для суспільства М.Я.Ґрот завжди зберігає можливість не тільки прогресувати, а й регресувати. Разом з тим, поряд з поняттям прогресу і регресу М.Я.Ґрот виокремлює і такий стан суспільства як інгрес, під яким розуміє відсутність як просування його вперед, так і рух його назад.

У зв'язку з різною почуттєвою оцінкою стану суспільства виникли різні філософські доктрини, котрі, виходячи зі свого ставлення до моральності та аналізу її розвитку в суспільстві, по різному обґрунтовували бачення його перспективи. Основні з цих концепцій — концепції оптимізму та концепції песимізму. Оптимізм, пише М.Я.Ґрот, стверджує, що у світі переважає добро, оскільки буття світу є благо, відтак, розвиток суспільства прогресує. Песимізм доводить, що у світі переважає зло, прогрес не здійснюється і світ взагалі як такий не може існувати. У залежності від суб'єкта — носія почуттєвих відчуттів і філософських доктрин М.Я.Ґрот виокремлює чотири різновиди песимізму і оптимізму: песимізм і оптимізм особистий, класовий, національний і світовий. У

своєму теоретичному розвитку вони пройшли чотири фази: поетичну, релігійну, філософських систем і наукових концепцій.

На думку вченого, песимізм веде свій родовід від Геракліта, а оптимізм— від Демокріта. У вигляді систем і наукових концепцій оптимізм і песимізм сформувалися в Новий час. «Песимізм, який зародився у філософському скептицизмі Д.Юма у ХУІІІ столітті, пише він, досяг повного розквіту лише на початку теперішнього століття у філософській системі Шопенгауера і Гартмана». Оптимізм свій довершений філософський і науковий вираз, на думку М.Я.Грота, отримав у концепції Дюрінга [18, с.8]. У роботі «Про наукове значення песимізму і оптимізму» (1884) М.Я.Грот детально аналізує обидва світогляди.

Стосовно людини Грот розглядав **оптимізм і песимізм як два ключові стани**, що визначають емоційне забарвлення та мислення: оптимістичний настрій — перевага приємних почуттів і віра в краще (але може послаблювати дії), а песимістичний — перевага неприємних, безнадійних почуттів (також знижує енергію), і обидва стани ускладнюють реальне сприйняття дійсності. Грот вважав, що ці настрої (чи диспозиції) впливають на енергію особистості, спотворюючи її здатність діяти відповідно до того, що є насправді, а не згідно з ілюзіями чи страхами.

Досліджуючи оптимізм та песимізм в Одесі, Грот М.Я і сам переживає філософський поворот у своєму мисленні. Він не лише аналізує і застосовує доктрини Шопенгауера, де припущення призводять до відчаю, песимізму, самозапереченню, самознищенню (адже, якщо ми дамо своїм моральним почуттям і стремлінням простір, і не будемо їх заглушати псевдонауковими упередженнями, це призведе нас до вибору такого світогляду із двох протилежностей, що не зможе бути заперечений наукою). Але і виступає представником першого деталізованого позитивізму -послідовником Герберта Спенсера, багато в чому перевершивши останнього. Категорії песимізму і

оптимізму як більш деталізовані мислителем він відносить до сфер зверх чутливого буття, вибудовуючи тим самим місток до психології і наукової діяльності у цьому напрямку Іллі Ілліча Мечникова в його “Етюдах оптимізму” Тут не можливо не відзначити зустріч Грота з архієпископом Никанором, і їхні письмові дебати, адже будучи дуже людинолюбивою особистістю, М.Я. Грот абсолютно позитивно сприймав синтетичну філософію своїх співрозмовників. Безперечно, що свобода віротерпимості та інтелектуальної творчості, притаманна Одесі, цьому сприяла.

Утвердивши завдяки у тому числі і Никонору зростання духовності основою суспільного прогресу, а зростання моральності його барометром, він виявив у собі великого гуманіста XIX століття. Критикуючи однобічність підходу до проблеми прогресу і песимістів, і оптимістів -перших за намагання звільнити його від моральності, а других-за надання моральності природної доцільності - він виступав еволюціоністом, який вважав, що у світі є місце всьому: і прогресу, і регресу, і інгресу, вірячи, що не дивлячись на всі назадні рухи і тимчасове тупцювання на місці, суспільство завжди буде рухатись тільки уперед -до моральності.

Висновок 9.

Таким чином, оптимізм і песимізм -це не просто погляди на життя, а потужні емоційні фільтри, які можуть обмежувати здатність людини до ефективної взаємодії зі світом. З огляду на це, гротознавство, народжене в Одесі, стає фактично філософською реформою, де конкретні кроки “філософської справи” матеріалізуються, і вже в зародку притягують своїх послідовників.

РОЗДІЛ 4. Микола Миколайович Ланге: наукова і педагогічна спадщина.

Переходячи по постаті Миколи Миколайовича Ланге - доктора філософії (1893) , професора (1896), автор зазначає, що у наукових фондах Одеської наукової бібліотеки є до десятка праць видатного вченого, п'ять із яких використовуються для написання цієї роботи.

Він став широко відомим завдяки своїм експериментальним роботам у галузі сприйняття та уваги. Сформулював закон перцепції, за яким сприйняття проходить кілька стадій, або фаз: від недиференційованого до диференційованого. Автор моторної теорії уваги. В розробленій ним теорії увага розглядається як рухлива реакція організму, яка поліпшує умови сприйняття. Довів, що однією з центральних проблем психології є проблема рухів і діяльності. Організував в Новоросійському університеті першу в державі лабораторію експериментальної психології (1896). Ініціатор створення в Новоросійському університеті кафедри педагогіки. Увійшов в історію освіти як фундатор і перший директор Вищих жіночих курсів в Одесі (1903 р)[27, с.151]. Так, в “Записках історико-філологічного факультету імператорського С-Петербурзького університету” Ч.ХІХ, випуск 1-ий 1888 року, що використаний у цій праці як історичне джерело, Микола Миколайович пише “Критичні нариси філософських, соціальних і релігійних теорій моральності”, де, мінорно охарактеризовуючи моральність в часі, до якого він належить, виділяє “хаос ідей” , і “пристрасний пошук повної правди”. У боротьбі за нові ідеї, що осяяли собою кінець ХVІІІ початок ХІХ століть, мислитель наголошує, що багато із них

були тимчасово и насильно відсторонені, але не заперечені. Продовжуючи жити в глибині людського серця, вони зараз знову намагаються охопити життя. Як і М.М. Ланге, так і магістранці здається, що те, що відкинуто, зараз має таку силу і міць, як ніколи. Це стан М.М. Ланге називає “хаотичним станом нашого часу”, де істина вдавано заперечена, а нова правда- безсила.

У той же час XIX століття М.М. Ланге називає сильнішим ідеалами, ніж попередні століття, і тут з ним, знову ж таки важко не погодитись.

Звісно, що усунення морального хаосу і просвітництво устермлінь до правди може бути здійснено лише самим життям, і при тому цілого народу, але сприяти цій великій задачі є правом і обов’язком кожної людини. Микола Миколайович також формує і власне завдання, якщо не дати читачеві готовий моральний ідеал, то на великих прикладах минулого найкраще навчити, як шукати його. Викристалізовуючи в процесах і явищах, теоріях, що їх спонукають, долю правди і долю неправди, мислитель зауважує, що у світлі науки доля правди, якою б вона не була маленькою, непевною чи крихкою, набуває істинного, морального, чистого характеру. А доля неправди, насильства і особистих захоплень легко спадає, як “висохла кора”. Тут хочеться згадати статтю Сергія Павловича Шевцова “Фауст і початок першої онтології людини” (переклад із російської), де блага осмислення світу обмежується в прямолінійності, і викликає загрози укладання угоди з дияволом. Але у відповіді на запитання, чи може людина у цьому світі бути без Бога, чи може людина у цьому світі бути без знань, до відкриття яких допускає Бог, -М.М. Ланге послідовний у застосуванні заперечної частки “ні”.

Висновок 10.

Отже, формулюючи догмати науки, М.М. Ланге зазначає, що знання завжди корисно і добре, а незнання завжди шкодить. І саме керований цим принципом, Ланге М.М. пропонує критику різноманітних моральних учень XIX

століття, у твердому переконанні про те, що ніщо не зможе зупинити розповсюдження неправди чи помилки, крім повного і більш ясного знання, адже “велика істина і перемагає!”

4.1. Неокантіанство у прояві М.М. Ланге.

Найбільш цікавим для автора цього диплому у науковій діяльності Миколи Миколайовича Ланге є його неокантіанство. Час, у якому мислитель здійснює свої розмірковування стосовно вчення Канта він називає часом морального хаосу, де стара істина насильно спростована, а нова -безсила. Дивовижне віддзеркалення сьогодення. Мало епох в історії людства можуть порівнятись із епохою Ланге, де відбувався спраглий пошук повної правди і її невідкладного здійснення.

Однією із найбільших задач нашого часу М.М. Ланге називає справедливе і свідоме застосування двох основних ідей: індивідуалізму і монізму. У найрізноманітніших формах ми зустрічаємо їх боротьбу між собою.

Лангівський індивідуалізм -це визнання за індивидом безумовної цінності і самостійності. Звідси є похідним вимога свободи, як права; якщо особистість має найвищу моральну ціну, то ніхто не вправі її примушувати, покладати на неї без її згоди будь-які обмеження, окрім тих, які включені в справедливе визнання за іншими особистостями тих же прав, якими володіє вона. Внаслідок цього індивідуалізм завжди схильний розглядати державу виключно як вільний договір, компетенція якого не йде далі умов контракту і не має більшого зобов'язання чи необхідності ніж цей останній. Далі в індивідуалізмі верховним моральним принципом є повага до особистості людини і взагалі справедливість, тобто визнання за кожною людиною однакових з моїми прав. Накінець, найбільш характерним для цього напрямку вченням є

вчення про рівність людей як однакових, безмовно цільних особистостей. Індивідуалізм має два джерела: внутрішній і зовнішній. Перший- безперервно зростаюче в історії почуття людської гідності, другий-релігійне протестантство.

При цьому, варто зупинитись на версіях Костянтина Вільгельмовича Райхерта щодо походження слова “протестантизм”. Сьогодні можна говорити про три версії походження слова «протестантизм». Перша версія – це народна етимологія слова «протестантизм»: людина, не дуже обізнана в історії чи релігієзнавстві (чи в суміжних дисциплінах), вважає, що слово «протестантизм» є похідним від слова «протест», а саме слово «протест» – це протест проти римського католицизму чи Папи Римського. Друга версія пов’язана зі Шпаєрською протестацією 1529 р. Нарешті, третя версія пов’язується з мовною грою та Біблією.

Критичний огляд версій походження слова «протестантизм» показує таке.

1. Вірогідно, що версія, яка пов’язує етимологію слова «протестантизм» зі Шпаєрською протестацією 1529 р., – це насправді версія походження слова «протестант»; німецький прикметник *protestierend* був переданий посткласичною латиною як *protestans*, завдяки чому приблизно в 1539 р. з’явилося французьке слово *protestant*.
2. Можливо, слово «протестант» опосередковано вплинуло на винайдення Джоном Мілтоном слова «протестантизм» у 1649 р.: слово «протестант», яке від початку позначало лише того, хто підтримував Шпаєрську протестацію 1529 р., в англomовному середовищі отримало додаткове значення («той, хто протистоїть папісту, прихильнику Папи Римського»), що призвело до зміщення в значенні слова «протест» від «привселюдної заяви» до «привселюдного виступу проти». Наслідком такого зміщення стало створення слова «протестантизм» на позначення християнського руху, що виступає проти Римської Католицької Церкви.
3. На зламі XX та XXI ст. виникла третя версія походження слова

«протестантизм», яка здобула свою популярність завдяки Інтернету. Згідно із цією версією, слово «протестантизм» походить від словосполучення латиною *pro Testamentum* (дослівно «за Заповіт», «за Святе Письмо», «за Біблію»). Можливо, ця версія була вигадана неопротестантами (баптистами, пресвітеріанами, мережевими євангелічними конгрегаціоналістами), щоб зняти негативну (пейоративну) конотацію слова «протестантизм».

Що ж стосується ідеї “монізму”, то по суті- це відоме філософське вчення, визнаюче, що в основі явищ речових і душевних лежить одна і та ж сутність. Ланге М.М. ж під монізмом розуміє всі ті напрямки наукового, етичного і суспільного життя, які не бачать в індивидумі основного каменю буття взагалі, моральності і суспільного життя, але над ними визнають ще деяке вище регулююче начало. У сфері теоретичної філософії цей напрямок породив сучасний пантеїзм, в сфері моральності- вчення про закони прогресу, в сфері суспільний учень-соціалізм в його протилежності до лібералізму.

У світлі цих вчень свобода-це не абсолютно священна і недоторкана цінність, а вона підлягає обмеженню в ім'я вищого принципу; держава не є простий договір , а має право обмежувати свободу особистості, індивідуальну власність і громадянські права особи. В основі етики повинно лежати не повага до людської гідності, але поклоніння перед завданням світового розвитку, в масштабах якого людина- мимольотне явище. Монізм, як і індивідуалізм, також мають два джерела: одне внутрішнє і вічне, друге зовнішнє і приватне. Перший є безперервно зростаюче в часі почуття власної гідності і пов'язана з цим повагою до іншої особистості. Друге -релігійне протестанство, де верховне рішення заглиблено в особисту свідомість, усталену і похідну від верховного судді.

Найбільш вдалим способом примирення дуалізму і монізму М.М.Ланге називає спосіб Канта. Аналізуючи його трилогію про розум, розпочинаючи із “Аналітики практичного розуму” М.М.Ланге відмічає тут вкрай важку дедукцію,

в основу якої він поклав відкриті Кантом факти, а саме існування в людському дусі безумовного морального обов'язку, зміст якого передбачається поки що невідомим. Із цього факту методом виключення виводиться зміст цього зобов'язання і його загальні умови, при яких він є єдино можливим (свобода волі і буття чистого практичного розуму). Цей факт М.М. Ланге називає найвеличнішим його набуттям, досягнутим науковою моральністю нового часу, і повторює кантіанську назву цього факту “факт категоричного імперативу”.

Щоб зрозуміти усю важливість цього відкриття, М.М. Ланге пропонує розглянути його в дещо ширшому сенсі, чим говорить про нього Кант. Більше того, виявляє деякі відхилення у Канта від первинного його задуму- відкриття відмінного від усіх інших морального закону, і перейшов до більш близького перерахування його властивостей, наклавши на нього властивості законів природи. Але, оскільки справа філософської критики полягає саме у відокремленні випадкових помилок від великих істин, Ланге пропонує розглянути Кантівське відкриття перш за все в його чистій і загальній формі, з тим, щоб далі ясніше можна було зрозуміти його помилку.

Висновок 11.

Таким чином, Ланге відкриває себе не як зухвалий філософ, що посягнув на велич самого Іммануїла Канта, а як високопрофесійний філософський критик, який по-своєму бачить етику, навіть у кантівській системі. Нижче наводяться міркування Миколи Миколайовича і щодо двох наступних праць Канта, зокрема “Критика чистого розуму”, та “Критика здатності судження”. І саме через лангівський виклад цих міркувань ми можемо говорити про цілі філософські напрямки, як то лангівська етика, та лангівська логіка.

4.2. Лангіанська етика.

В основі уявлень Миколи Ланге про етику лежить його осмислення Кантівського відкриття про властивості безумовного морального закону із безумовною санкцією, де: 1) не допускається ніякої поступки; 2) ніяких висновків із інших бажань людини. Моральна вимога не допускає питання “чому”? Вона моральна, і це єдине вірне її підґрунтя.

Усі інші мотиви не мають безумовного характеру, і ознак санкції: ми можемо обирати із них найбільш приємні і корисні, але ні на один із цих мотивів ми не можемо сказати, що вони обов’язкові для нас, що перед ними повинні поступатись усі інші. Таку безумовну першість мають лише вимоги моральності.

Тут Ланге наголошує, що не переслідує ціль встановити в чому полягає мотив моральності. Він лише акцентує увагу на фактах безумовності моральної вимоги, і їх безумовну висоту. Але існує також і здивування: якщо абсолютне зобов’язання не можливо пояснити ні історично, ні психологічно, то воно уявляється як надприродне явище. Але він не є таким явищем, а лише проекцією психології людини.

Повертаючись до Канта, М.М. Ланге стверджує, що вище розглянутий характер морального закону ним визначений як категоричний імператив, тобто як безумовне повеління. Під регулюванням Кант розуміє усілякі правила регулювання бажання. Ці правила можуть мати випадковий характер, визначатися будь-якими тимчасовими цілями, бути бажаними заради чого - небудь іншого, або ж вони можуть бути всезагальними і необхідними. У першому випадку вони імперативно-умовні, у другому-категоричні. Ці останні є практичним законом.

Передбачаючи існування безумовного морального закону, Кант намагається знайти його зміст, тобто що саме він повеліває. Оскільки це питання нерозривно пов'язане із бажанням, Кант розпочинає досліджувати бажання.

Коли мова іде про моральність, то ми говоримо не стільки про зовнішні дії людини, скільки про її внутрішні мотиви. В основі Кантівської етики покладено категоричний імператив. І всі результати цього викладу М.М.Ланге підсумовані так: в основі моральності лежить зверх досвідчена вимога (категоричний імператив); ця вимога стосується лише розумної всезагальності дій; але всезагальність є також поняттям розуму; отже, підпорядковуючись категоричному імперативу людина виконує лише свій власний закон. Такою є основа Кантівської етики, осмисленої М.М.Ланге, і покладеної обробленим підґрунтям власної.

Не залишається поза увагою М.М. Ланге і система чеснот. Коротко висловлені Кантом в силу старечого розумового безсилля в 73-ох річному віці, особисті чесноти розглядаються як дещо бажане для всього суспільства. Однак на цьому їх характеристика не вичерпується. Усі наші цілі зводяться лише до двох: моральної досконалості і щастя. Яку б дію дитини ми не взяли б, ми завжди побачимо, що вона має на меті стати вище, досконаліше, або робити себе та інших щасливішими. Таким чином ми отримуємо кантівсько-лангівську етичну конфігурацію чотирьох можливих цілей: особисте щастя, особиста моральна досконалість, чуже щастя і чужа досконалість. Як абсолютне благо М.М. Ланге виокремлює лише 2 із них: особиста моральна досконалість, і чуже щастя.

Розмірковуючи над лангівською етикою як системою знань про моральність, варто зупинити свою увагу на дослідженні М.М.Ланге феномену волі.

У своїй праці “ Елементи волі” автор розрізняє волю і волеві явища як деякий абсолютно своєрідний і в подальшому нероздільний волевий імпульс до

дій по передчуттям їм передуючий. На цій тезі він будує парадоксальну гіпотезу, де хотіння є відчуттям вже виконаної дії. Воля ж розглядається як група бажань, що переходять в дію. Почуття і потяги також між собою різняться. Адже почуття - це емоції, а потяг -це психічний рух. Емоції відрізняються від потягу тим, що вони не пов'язані із об'єктом їх збудження. А у потягах ми маємо таку уяву про їх причину. Іншими словами всяке відчуття є потягом, але без певного зовнішнього об'єкту, і всякий потяг є відчуттям, що має свідомий об'єкт.

Висновок 12.

Таким чином, М.М. Ланге, вибудовуючи власну модель етики, створюючи її своєрідну систему, достатньо глибоко осмислює категоричний імператив Канта, і на його основі, з одного боку: виявляє основну відмінність морального вчення Канта від усіх інших-автономність морального обов'язку, а з іншого-пов'язує себе і свою діяльність із Кантом, ідентифікуючись у статусі неокантіанця.

5. Вплив Одеської філософської школи на фундаментальну науку України.

Для розкриття питання про вплив Одеської філософської школи на фундаментальну науку України, варто спочатку визначитись, що є basic research?

Фундаментальна наука, словами академіка НАН України Локтева Вадима Михайловича — чи не єдиний рушій цивілізаційної еволюції, який визначає вектор і рівень науково-технологічного та економічного розвитку. При розумному використанні вона виявляється найліпшим засобом модернізації і суспільства, і держави. Це в свою чергу означає, що наука виконує в суспільстві гуманітарну місію, яку не можна звести до примітивної конкуренції особистостей або наукових колективів і яку не можна вимірювати методами бухгалтерського обліку.

Мірилом світової геніальності людство обрало Нобелівську премію, де відзначаються досягнення науковців

Відзначаючи вплив Одеської філософії на фундаментальну науку України, варто зауважити що період її зародження, про який йдеться у цій кваліфікаційній роботі, став ядром для серйозних наукових концепцій, теорій, напрямків, наукових робіт різного рівня здобування освіти.

Загалом, Одеська філософія ніби збалансовує радикально-протилежні теорії, ідеї і методології, чим фактично унормовує їх. Пригадуючи зусилля М.Я. Грота у міркуваннях щодо змісту науки, її відмінності від філософії, його розуміння істини як механічної середини між двома думками, де вона є інтеграцією диференційованого, органічний синтез протилежностей, об'єднаних в дещо вищому,- усвідомлюєш наскільки педантично вивчено і проаналізовано об'єкт, і повномасштабно осмислено предмет, про який йдеться. Не менш осмисленою в напрямку її застосування ззовні і на майбутнє є філософія М.М. Ланге, адже науковець намагається показати кінцеві результати моральної філософії свого

століття через призму її власного бачення. При цьому переслідує мету якщо не створити образ ідеально моральної людини, то хоча б навчити людину моральної ідеальності.

Притаманна Одесі толерантність і терпимість до інших шкіл, а часто і запозичення з них, слугують тим упорядником, де, як писав фундатор Одеської науки М.Я. Грот: "...всьяке дільне зауваження" стосовно висловлених тем, поглядів отримують подяку, "лише б воно було продиктовано безкорисною любов'ю до істини і було висловлено в формі, згідно принципів свободи і терпимості".

Першою загальною якісною характеристикою Одеської філософської школи можна беззаперечно вважати її рішучий розрив з політизацією, канонізованою, догматичною та ідеологічно заангажованою філософською ортодоксією. Їй властива стара і правдива теорія діалектики, її категоріальний склад, методологічна системність, та логічно-психологічні функції.

Друга визначальна якісна риса характеризує своєрідний зміст, предметну визначеність та оригінальність ідей та пізнавальних підходів, що започатковували нові напрямки розвитку філософської науки. В цьому плані в стислому викладі можна послатися на здійснені ґрунтовні розробки теорії, концептуальних засобів, операцій і процедур психології і логіки наукових досліджень, чим досягається реконструкція наукового дослідження як логічно послідовного пізнавального процесу від генези проблеми і формування емпіричної бази, через різні щаблі абстракції до вищих рівнів синтезу та структуризації знання — наукової теорії, системи теорій, наукової картини світу, розв'язання певного кола проблем логічної семантики, загальної теорії систем, методології системного аналізу.

Вперше автором здійснено занурення в повноцінні висвітлення історії південно-української філософської думки та історії, південної

української культури загалом на ґрунті автентичної реальної джерельної бази і принципового вихідного значення поверх національного компонента, на основі якого, зокрема, було підготовлене й видане фундаментальне і до цього часу єдине видання такого типу- “Філософія в Одесі”, що належить перу Людмили Миколаївни Сумарокової.

Саме нею було досягнуто непересічних теоретичних та емпіричних результатів об’єктивного аналізу філософських ідей в молодій Одесі, сформовано концепції ґротознавства та ланґіанства, для їх назрілої трансформації в сучасну науково- соціальну систему, де у контексті закономірностей світового суспільного розвитку, не на закостенілих ідеологічних догмах і волюнтаристських настановах згори, формується нова філософія, такою, якою вона має бути насправді, за допомогою перевірених методологічних, методичних та технічних засобів конкретно-філософських досліджень.

У науково-дослідницьких скарбницях Університету виділилась історична тематика, відповідно до якої покладання на авторитетну думку особистостей XIX –XX століть, її інтерпретація в сучасних реаліях,- є невід’ємним елементом наукового етикету, адже слугує підтвеодженням збереження традицій, і побудови споруди - науки на міцному фундаменті високоякісної філософії. Достатньо зауважити: “Так вважав Грот”, чи “Так вважав Ланге”,- як рівень висловлювання чи аргументації дискусії сягає нової висоти.

Не зважаючи на те, що були часи, під час яких філософувати було важко і вкрай небезпечно, про що свідчать постійні партійні «наїзди» на філософську творчу громадськість, погромні постанови і рішення директивних органів, гостра критика в офіційній пресі, персональні каральні санкції,-Одеса завжди умудрялась триматись завданого рівня. Тим самим забезпечувала мінімальну захищеність від цензури і

переслідування, мала власноруч виборені можливості розвивати свої ідеї і втілювати наукові задуми. Навіть ініціатори творчих новаторських починань змушені були вдаватися до доречного цитування показових творів класиків, відводячи на другий план партійні документи. Це було інтелектуальною платою за можливість існування. Дослідження в галузі психології і логіки, методологія та філософія науки, історії одеської філософської думки та одеської культури, інтегрованої в загальноукраїнську, продовжували успішно розвиватися, відкриваючи дедалі нові тематичні горизонти, сприяючи розширенню атмосфери філософського вільнодумства загалом.

Виділяючи червоною лінією специфіку кафедри філософії ОНУ ім. Мечникова, потрібно зазначити, що у 2022 р. було затверджено нову наукову тему №331 «Історія філософії як основа розуміння складних процесів та компонентів сучасної наукової картини світу» за Наказом ректора ОНУ імені І.І. Мечникова № 2234-18 від 02.12.2022р. Термін 2022 – 2027 рр. (Відповідальний виконавець – д.ф.н., проф. С.П.Шевцов)

На кафедрі розробляються оригінальні наукові напрямки, в межах яких досягнуті вагомі результати, що мають наукову новизну: історія філософії, методологія історії філософії, історія логіки, філософської методології й епістемології (д.філос. наук, проф. С.Г.Секундант). Перевага віддається розробці нормативного аналізу філософських, епістемологічних і методологічних доктрин, проблемам філософської аргументації та критичного методу в філософії.

Представлення нового типу мислення, у нових призначеннях і ступенях розробленості, синтезували новітні напрямки роботи кафедри:

- Теоретична біографістика та філософська архівістика, історико-філософська біографістика та історико-філософська архівістика (д.філос.

наук, проф. І.В.Голубович). Ці субжанри історії філософії розглядаються як першопорядкові, продовжується обґрунтування їхнього пріоритетного значення для вивчення історико-філософської традиції.

- Релігійна філософія та теологічна думка є предметами дослідження одразу декількох викладачів кафедри (к.і.н., доц. Н.П.Бевзюк, к.ф.н., доц. М.В.Карпенко). Розглядаються проблеми буття людини, часу і вічності, віри і релігії, есхатологічні уявлення та інші. Дослідження ведуться на філософській основі та охоплюють різні аспекти життя суспільств, культур та окремих людей.
- Історія античної та візантійської філософії, а також філософії права (д.ф.н., проф. С.П.Шевцов). Ці дослідження спрямовані на прояснення певних питань щодо виникнення філософії, а також на розуміння класичних текстів.

Ці напрямки дають системні і структуровані наукові знання не лише на теоретичному, але і на емпіричному рівні. Однак ця висота була б недсяжна без наукових фактів і сукупності емпіричних узагальнень, успадкованих із минулого.

Отже, практика і теоретичні напрацювання «Одеської філософської школи» 1865-1917 років стали потужним поштовхом для відчутного розмаху наукових досліджень не лише Одеси, й для всіх галузей філософської науки України.

Оригінальні новаторські дослідження з'явилися в теоретичній частині соціальної філософії, в естетиці, етиці, релігієзнавстві тощо. Розгорнулися всебічні наукові дослідження фундаментальних проблем людини, які в загальноукраїнській філософії через вплив на неї радянської філософії фактично були зведені нанівець, оскільки марксизм визначав сутність людини лише через сукупність суспільних відносин, чим розчиняв її в суспільстві, реально і концептуально ототожнивши з ним.

Науковці Університету здійснили на стільки глибокий концептуальний аналіз процесів формування людини і головних сфер її життєдіяльності, що він не міг ігноруватись із ідеологічних міркувань.

За допомогою філософських категорійних структур було розкрито пізнавальні здатності, чуттєві, розумові, світоглядні, діяльнісні та інші характеристики людини, що в підсумку завершилося наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років становленням в Україні нового наукового напрямку — філософської антропології.

Філософська антропологія в Одеській університетській традиції -це особлива система знань. Карта, яку змальовує як дороговказ пізнання самих себе І.В. Голубович, твориться у студіях з дослідження пам'яті. І саме виховання навиків запам'ятовування, шанобливості до соціальної, національної, історичної і культурної пам'яті відіграє інтегративну роль. Адже пропонує найбільш широкі можливості з пошуку та дискутування щодо можливих інтердисциплінарних ініціатив та стандартів.

Концептуальними засобами соціальної психології і методами прикладної соціології досліджуються умови та форми соціалізації людини, закономірності становлення і функціонування людської особистості, її соціально-психологічна сутність та морально-етичні визначення. У новому тлумаченні особистість відділено від стану соціальної дифузії, який надавав зверхності колективістському середовищу, тож особистість набула пріоритетного статусу в структурі суспільних відносин різних рівнів.

Необхідно зауважити, що Конституція України, де людина визнається найвищою соціальною цінністю, завдяки професору Університету Марку Орзіху, віддзеркалила “гротівське” та “лангіанське” уявлення про ідеальний конституційний лад.

У вищому нормотворенні набрали сили нові віяння, зароджені в дослідженнях актуальних філософських проблем загальнолюдської й національної культури в річищі культурної антропології. З'явилися наукові розробки, що реалізували особистісні, морально-етичні виміри та герменевтичний підхід до аналізу культурної реальності.

Набули розвитку наукові дослідження з філософського осмислення нетрадиційної структуралістської культурології, функцій культури в процесах легітимації. У цілій низці наукових видань на широкій джерельній базі всебічно зображено процес розвитку космополітичної культури, де українська, від найдавніших часів до сьогодення на індоєвропейському та південослов'янському тлі, глибоко споріднена з європейською в період Ренесансу і Просвітництва, українського бароко, козащини, діяльності братств тощо, через Чорноморські ворота- Одесу. Такі результати геть не вкладаються в чорно-білу палітру “зросійщення” та “антиімперського” підходу, в методологію, яка категорично заперечувала роль історизму і культурного значення в сьогоденні і в історії нашого народу, на вивченні, в тому числі й соціологічними методами, суспільних процесів, що відбуваються в сучасному реальному житті українського суспільства, на налагодженні відповідних стосунків і взаєморозуміння з усіма країнами-союзниками України. Одеська філософія відкриває для нашої вітчизняної науки великі можливості не тільки видавати солідні наукові праці, а й передбачати розгортання окремих геополітичних явищ, впливати на них і упереджувати можливі негативні для суспільства їхні наслідки, як це мало місце у випадку справи і подій “2 травня”.

Висновок 13.

Отже, абсолютно очевидно, що до проголошення незалежності України, на Півдні сформувалась нова галузь української філософської науки, що згодом отримала найменування Одеська філософська школа, в

якій зосереджено цілий шерех різноманітних наукових напрямків, що отримали перше найвище наукове визнання у світі- Нобелівську премію.

Сказане далеко не вичерпує всього розмаїття новаторських творчих напрацювань одеських науковців у сфері філософських наук у дореволюційний період так само, як і не означає, що кон'юнктурна, ідеологічно заангажована псевдонаукова тематика ще тоді повністю зникла з науково- дослідницьких планів нашого Університету.

Однак є дещо надважливе, і абсолютно безспірне: першість у Одеси та її Університетської традиції вже ніхто і ніколи не забере, та не присвоїть.

Висновки (загальні)

Отже, Одеська філософська школа є капітанією причорноморського мислення Південної України, де нескінчений океан- систему знань про Всесвіт, буття, людину, науку, культуру, мистецтво та зв'язки між ними, розпочали розвідувати для нас і досліджувати такі першопроходці і відкривачі нових розумових горизонтів, як Микола Якович Грот, Микола Миколайович Ланге,

Ілля Ілліч Мечников. Це безцінна спадщина, основними цінностями, спадковою масою, капіталом якої визнаються знання, моральність і людяність. Це компас, що виконує функцію самоорієнтування від узбережжя Чорного моря, де уміння керувати судном- власним Я, самим собою, - має унікальне правонаступництво, космополітичний пізнавальний характер, завдяки чому набуває такої якості і масштабу, що започатковує, будемо надіятись, традицію преміювання найвищою інтелектуальною нагородою в історії людської цивілізації - Нобелівською премією, за внесок у **загальнолюдський** прогрес.

У науковому розумінні- Одеська філософська школа це систематизована сукупність знань, заснована Миколою Яковичем Гротом, Миколою Миколайовичем Ланге, що реалізовувалась у методиках викладання філософії Рішельєвського ліцею, Новоросійського університету, для якої характерною є традиція кордоцентризму, занурення в психологію та логіку.

Не соромлячись своєї мислительської творчості, заглиблених пошуків відповіді на одвічні запитання: що таке істина і хиба, добро і зло, Бог і гріх тощо, - ця система створила абсолютно новий вільнодумний науковий простір, де усвідомлення необхідності в філософських побудовах, конструкціях мотивується творчою діяльністю власної думки, не прив'язаної до будь-якого догматизму, ідеології, суспільних явищ і політики.

Для Одеської філософської школи важливим є не регіональний, місцевий інтерес, спорідненість крові, чи геному, - для неї важлива істина, розташовування у напруженому стані під час її пошуку; уміння толерувати цю напруженість; спростовувати, чи погоджуватись; важливі здібності перебувати у постійних розмірковуваннях. Для неї важливий діалог між минулим і сьогоденням, без чого узагалі не можлива будь-яка духовність.

Персоналії, що являють собою Золотий фонд Одеської філософської школи, мають свій філософський стиль, філософський етос. Здобуваючи

уявлення про предмет досліджень, вони не бояться освоювати філософський простір, “наштовхнутись на рифи” невідомого.

Так, наприклад, Микола Якович Грот осмислюючи філософію спочатку розглядає її як сукупність окремих наук (логіки, психології, соціології, етики та ін.), або як особливу галузь духовного суб'єктивного життя, подібного до мистецтва. З 1885 року, вступивши на другий етап свого філософського розвитку, який був названий періодом “метафізичного ідеалізму”, починаючи із праці про Джордано Бруно, рухаючись далі до лекції і статті про душу, Микола Якович визнає філософію як метафізику- знання про природу світу, про надчуттєву дійсність. Головними метафізичними ідеями мислитель називає ідеї Бога, душі, волі, обов'язку і безсмертя. У праці про Джордано Бруно він підійшов до ідеї безкінечної свідомості Всесвіту- єдиної, вічної та особистої. Мандрівник по океану філософування, намагаючись осмислити душу, відзначає її прагнення до ідеалу, довічності, до поза індивідуального буття. Світова воля вклала в нас свободу як вищий дар. Душа трактується ним як вільна від меж часу , як дещо надчасове, де час і простір не є законами самого духовного буття, а лише є формами сприйняття явищ зовнішнього досвіду. Саме тому вони не можуть бути застосовані як міра вивчення думки, адже думка сама створила час як міру вивчення явищ. І споглядання з цієї вершини - капітанського мостика- на розуміння волі і свободи вивільняє дух не лише для плавання, але і для польоту. Саме тому Одеса дала світу не лише Олександра Болтіна, Дмитра Лухванова, Тихона Морозова, Олександра Марінеско, але і Сергія Уточкіна та Сергія Корольова.

Микола Миколайович Ланге, розмірковуючи і пишучи про людську увагу і концентрацію, за власним зізнанням, мав на меті сприяти усуненню морального хаосу, і просвітити тих, хто прагне правди. “Механізми уваги”, “Елементи волі”, “Закон перцепції” дали не лише академічне визначення процесу сприйняття та

усвідомлення зовнішнього світу через органи чуття, а також пізнавальний процес, що включає інтерпретацію та розуміння об'єктивної реальності, але і стали першими експериментальними дослідженнями з психології в країні. З тих пір ця першість Одеської філософської школи не залишає її. Не менш цінними для вітчизняної науки є нариси у надделікатній галузі дитячої психології, де в праці “Душа дитини в перші роки життя”, - питання виховання морально-стійкої особистості “з пелюшок” уперше піднято на академічний рівень. М.М. Ланге був одним із останніх носіїв неокантіанської традиції і індивідуалізму. Однак це не слугувало перешкодою для наслідування його прикладу у складні історичні періоди життя суспільства і держави.

Застосовані М.Я. Гротом і М.М. Ланге аналітичні методи дослідження серйозних філософських питань стали збудниками до формування Одеської теоретичної системи філософії, де знання здобувається і реалізується у єдності законів діалектики з формами мислення - категоріями, думками, висновками, з формами і способами руху теоретичного мислення. У наш час у іншому фокусі німецьку філософію проаналізує Сергій Григорович Секундант, звертаючись до критичного методу, тим самим втілюючи монодуалізм.

Розглядаючи Одеську філософську школу як конкретно реалізоване теоретичне мислення, попри окреслену вище її автономію, варто зауважити що така автономність є умовною. Достатньо згадати те, що одеський філософ Марат Верніков є автором Хрестоматії Львівсько-Варшавської філософської школи, а Ірина Іванівна Старовойтова науковий рецензент і провідний філософ кафедри філософії ОНУ ім. Мечникова - випускниця Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Отже, Одеська філософська школа міцно зрослась із іншими філософськими школами України, як, наприклад, Київською і Львівсько-Варшавською. Але вона безумовно є однією із найстаріших, і абсолютно специфічним явищем.

Глибоке занурення в філософування Одеси періоду 1865-1917 років, здатне повністю змінити світогляд людини, адже воно розтлумачує феномен морального хаосу, формує принципи боротьби з ним шляхом просвітництва устремлінь до правди, що може бути досягнуто життям особистості і цілого народу.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Горский В.С. “Философская школа” как понятие. *Философские науки*, 1972. № 1. С. 82–88.
2. Грот Н.Я. Джордано Бруно и пантеизм. Философский очерк. Одеса: типографія “Одеського вісника”, 1885. 86 с.
3. Грот Н.Я. Что такое метафизика. Вопросы философии и психологии. Москва, 1890. Год I, кн. 2. С.107-128.

4. Грот Н.Я. О направлениях и задачах моей философии // Грот Философия и ее общие задачи. Спб.: Типография А.С.Суворина, 1904. С.146–162.

5. Грот Н.Я. К вопросу об истинных задачах философии // Грот Философия и ее общие задачи. Спб.: Типография А.С.Суворина, 1904. С.122–146.

6. Грот Н.Я. Значение чувства в познании и деятельности человека// Грот Философия и ее общие задачи. Спб.: Типография А.С.Суворина, 1904. С.162–194.

7. Грот Н.Я. Критика понятия свободы воли в связи с понятием причинности. М.: Тип. А. Гатцука, 1889. 106 с.

8. Грот Н.Я. О времени // Грот Философия и ее общие задачи. Спб.: Типография А.С.Суворина, 1904. С.220–310.

9. Грот Н.Я. В очерках, воспоминаниях и письмах товарищей. Н.Я. Грот. Спб.: Тип. Министерства путей сообщения, 1911. 410 с.

10. Грот Н.Я. О научном значении пессимизма и оптимизма как мировоззрений. Одесса: Типография П.А.Зеленина, 1884. 28 с.

11. Грот Н.Я. Задачи философии в связи с учением Дж. Бруно. – Одеса: б.и., 1885. 18 с.

12. Ланге Н.Н. История нравственных идей XIX века. Критические очерки философских, социальных и религиозных теорий нравственности. Ч.1 Немецкие учения. СПб: Типография В. Безобразова, 1888 . 383 с.

13. Ланге Н.Н. Элементы воли. *Вопросы философии и психологии*. 1890. Т.1. С.1-25.

14. Ланге Н.Н. Программа. Введение. Вопросы курса и заметки к курсу по философии математики, читанному в 1916/17 акад.году. Отчеты о практических занятиях по кафедре философии //Отчет о деятельности

историко-филологического факультета Имп. Новорос. Университета за 1916 год. Одес обл. Архив, ф. 45, оп.4.

15. Сумарокова Л.Н. Философия в Одессе// Очерки развития науки в Одесса. Одесса: Титул, 1995. С. 491-520.

16. Уемов А.И. Основы практической логики с задачами и упражнениями / Авенир Иванович Уёмов”. Одеса: ОНУ имени И. И. Мечникова, 1997. 380 с.

17. Уемов А.И. Системные аспекты философского знания / Авенир Иванович Уёмов. Одеса: Негоциант, 2000. 160 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

18. Адо П. Що таке антична філософія? Пер. з франц. С.Л. Йосипенка. Київ: Новий Акрополь, 2014. 428 с.

19. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Пер. з нім. Київ: Ніка центр, 2012. 439 с.

20. Верніков М.М. Львівсько-Варшавська філософська школа. Одеса, Астропринт, 2010. 333 с.

21. Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (1918-1998): путівник/НАН України. Національна бібліотека імені В.І. Вернадського, Інститут рукопису, Інститут архівознавства. Київ, 1998. 333с.

22. Випускники Одеського (Новоросійського) університету : Енциклопедичний словник. Вип.1-2/Ред. Сминтина В.А. Одеса: Астропринт, 2005-2010. 512 с.

23. Голубович І.В. Усна історія філософії та усна історія філософів в соціокультурному та інтелектуальному контекстах.*Філософська думка*, №6. 2019 . С.105-114.

24. Горський В.С. Соціальне середовище та історико-філософський процес. Київ: Наукова думка, 1969. 184 с.
25. Декарт Р. Метафізичні твори. Пер. з франц. та лат. /Відп. ред. О. Хоми. Харків: Фоліо, 2020. 215 с.
26. Європейський словник філософій. В 5 т. Т.1. Під керівн. Б. Кассен, К. Сігов. Київ: Дух і літера. 576 с.
27. Золоті імена Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (1865-2015) : наук. довідник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; наук. ред., авт. вступ. ст. І. М. Коваль ; упоряд. : М. О. Подрезова, В. В. Самодурова ; бібліогр. ред. А. П. Бахчиванжи. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2015. 108 с.
28. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. Київ : Знання України, 2005. 1200 с.
29. Йосипенко С.Л. “Школа” як предмет історико-філософської рефлексії”. *Філософська думка*, 2015. №3. С-35-45.
30. Кант Е. Критика чистого розуму. Переклад з нім. у редакції Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 506 с.
31. Напередодні апогею: Одеські роки філософа і психолога-професора Миколи Яковича Грота (1883-1886): монографія/ В.І. Подшивалкіна, І.В. Голубович, М.О. Подрезова, В.М. Хмарський та ін. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2016. 456 с.
32. Одеські історики: енциклопедичне видання. Т.1: Початок ХІХ - середина ХХ ст./Відп. ред. В.А. Савченко. Одеса: Друкарський дім, 2009. 478 с.
33. Попов В.М., Полурез В.І., Дяченко Ю.П. Учені вузів Української РСР/ В.М. Попов, В.І. Полурез, Ю.П. Дяченко. Київ: Видавництво Київ.ун-ту, 1968. 516 с.

34. Порев С.М. Університет і наука. Епістимологія, методологія і педагогіка виробництва / С.М. Порев; НАНУ України, Ін-т магнетизму. Київ: Хімджест, 2012. 382 с.

35. Секундант С.Г. Критика та метод. Ідея критичного методу в німецькій філософії XVII-XVIII ст. Київ: Дух-і-Літера, 2012. 364 с.

36. Старовойтова І.І. Інноваційна програма “Філософія для дітей” в сучасній Україні: філософсько- методологічний аналіз. VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів та молодих вчених (4 – 5 грудня 2023 р.). Південноукраїнські наукові студії. 2023. С.171-175.

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/18892/1/Starovoitova.pdf>

37. Стародруки і рідкісні видання в Університетській бібліотеці. Матеріали міжнародних книгоздавчих читань (Одеса, 14-16, 2009 р.). Одеса: Астопринт, 2010. 304 с.

38. Філософський словник соціальних термінів/ За ред. Андрущенка В.П. Київ-Харків: Р.И.Ф., 2002. 672 с.

39. Філософія: хрестоматія : у 2 т. Т. 2. Теоретична та практична філософія : навч. посіб. для бакалаврів фізико-математичних і природничих спеціальностей / О. В. Комар, А. А. Кравчук, О. В. Руденко та ін.; заг. ред. д-ра філос. наук, проф. І. С. Добронравової. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2010. 431 с.

40. Філософія. Хрестоматія: Навчальний посібник. За ред. Дротянко Л. Г., Матюхіної О. А., Онопрієнко В. І. Київ: Вид-во НАУ, 2009. 244 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/uchebnye_posobija_uchebniki/filosofija_k_hrestomatija_navchalnij_posibnik_red_drotjanko_l_g/27-1-0-5023

41. Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис Інституту філософії НАНУ: Війна та суспільство. 2015. № 1. 130 с.

42. Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис Інститут філософії НАНУ: Інакший досвід. 2019. № 3. 140 с.
43. Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис Інститут філософії НАНУ: Публічна філософія. 2019. № 1. 140 с.
44. Хома О. Посттоталітарне філософування. *Критика*. 2004. № 3 (77). С. 18–19.
45. Цимбань В.О. Нагороди Національної академії наук України/В.О. Цимбань; НАНУ України. Київ: Академперіодика, 2013-493 с.
46. Agostini, I., Buzon, F. de, & Dika, T. R. (2023). Un événement cartésien: les Règles pour la direction de l'esprit, manuscrit de Cambridge. *Revue de métaphysique et de morale*, (4), 513-528. <https://doi.org/10.3917/rmm.234.0513>
47. The 8th European Sociological Association Conference. Conflict, Citizenship and Civil Society. Programme. 3rd-6th September 2007.
48. Beck U. Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes // The Risk Society and Beyond. B. Adam, U. Beck, J.van Loon (ed.). L.: Sage Publications, 2007.
49. Beck U. Cosmopolitan Version. Cambridge: Polity Press, 2007.
50. Beck U. Power in the Global Age. Cambridge: Polity Press, 2007.
51. Beck U. Re-mapping Inequality and Power in the Age of Climate Change: The Emergence of 'Cosmopolitan' Risk Communities.
52. Delanty G. The Cosmopolitan Imagination. The Renewal of Critical Social Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
53. Descartes, R. (1990). Méditations métaphysiques -Meditationes de prima philosophia. (J.-M. Beyssade, M. Beyssade, Eds.). Paris: Librairie générale française. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj78hx>

54. Descartes, R. (1996). Œuvres complètes in 11 vol. (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin. Descartes, R. (2009).

55. Oleg Khoma The Brilliance of the Text and the Depth of the Commentary: a New Edition of Descartes' Works in "La Bibliothèque de La Pléiade" Review of Descartes, R. (2024). Œuvres (Vols. I-II). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.

56. Principes de la philosophie (2003). (X. Kieft, D. Moreau, Eds.). Paris: Vrin. Descartes, R.

57. Regulae ad directionem ingenii An Early Manuscript Version. (R. Serjeantson & M. Edwards, Eds.). Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199682942.book.1>

58. Descartes, R. (2024). Œuvres (Vols. I-II). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard. Éditeurs. (2016).

59. Introduction des éditeurs. In R. Descartes, Œuvres complètes (Vol. I, pp. 7-13). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard. Gress, Th. (2015, 4 mai).

60. Entretien avec Denis Kambouchner : Autour de Descartes n'a pas dit. Un répertoire des fausses idées sur l'auteur du Discours de la méthode (partie I). ActuPhilosophia. <https://www.actu-philosophia.com/entretien-avec-denis-kambouchner-autourde-609/> Gress, Th. (2025, 2 février). Descartes: Œuvres. Actu-Philosophia. <https://www.actuphilosophia.com/oeuvres-descartes/>

61. Istorija filosofii'. Slovnyk / Za zag. red. V. I. Jaroshovcja. K. : Znannja Ukrai'ny, 2005. – 1200 s.

62. Kryms'kyj S. B. Zaklyky duhovnosti XXI stolittja: (Z cyklu shhorichnyh pam'jatnyh lekcij imeni A. Olens'koi'–Petryshyn, 2002 r.). – K. : Akademija, 2003. – 32 s

63. Metchnikoff I.I. «Etudes sur la nature humaine: Essai de philosophie optimiste», Paris, 1903. 374 p.

<https://archive.org/details/etudessurlanatu00metc/page/404/mode/2up>

64. Rayher K. W. The coinage of “Protestantism”. The versions. - 101-103 p.
Режим доступу:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bedffc68-2956-4e3c-88cd-f1ae31647d30/content>

65. Ricoeur P. The conflict of interpretations. Northwestern University Press. Evanston, 1974. 507 p.

66. The Oxford English Dictionary (Second Edition) [Электронный ресурс]. – Kettering : Oxford University Press, 2009.